

ФЕДІР-ФЕДОТ (ФЕДЮШКО) ЛЮБАРТОВИЧ, КНЯЗЬ ЛУЦЬКИЙ І ВОЛОДИМИРСЬКИЙ, ДЕРЖАВЦЯ СІВЕРСЬКИЙ

У статті зібрано, проаналізовано та систематизовано відомі свідчення джерел про життя і родину князя Федора Любартовича – представника династії Гедиміновичів, повної біографії якого на сьогодні не існує (1384 – 1408, 1431 рр.). Особливу увагу приділено недостатньо дослідженому періоду, коли Федір був «державцею» Сіверської землі.

Ключові слова: Федір Любартович, Волинь, Сіверська земля, Владислав-Ягайло, Вітовт, Швигригайло, Новгород-Сіверський.

Федір Любартович був старшим сином Любарта-Дмитра Гедиміновича, великого князя Володимирського і Луцького¹, народженим від його другого шлюбу. Про цей шлюбно-династичний союз літописи повідомляють, що весною/літом 1349 р. «прислав князь Люборть із Вельня своїх боярь къ князю великому Семену (Володимиро-Московському. – **С. К.**) бити челомъ о любви и испросити сестричну его за себе оу князя Костянтина Ростовскаго. И князь великій Семень Ивановичъ пріялъ в любовь его челобитіе, пожаловалъ и выдалъ свою сестричну въ Вельнь»². Згадана друга дружина Любарта, яку звали Ольгою, пережила свого чоловіка: вона фігурує, разом зі своїми синами, в акті 1386 р. (див. нижче). Таким чином, Федір Любартович, належачи по батьку до литовської династії Гедиміновичів, генетично був і наполовину руським Рюриковичем. Його дід по матері, князь Костянтин Васильович Ростовський, походив зі старшої лінії нащадків Всеволода «Велике Гніздо» († 1212), великого князя Володимиро-Суздальського (молодшого сина Юрія Довгорукого, одного з молодших синів Володимира Мономаха). Бабуся ж по матері належала до іншої лінії нащадків Всеволода «Велике Гніздо» – була дочкою Івана Даниловича Калити († 1340), великого князя Володимиро-Московського.

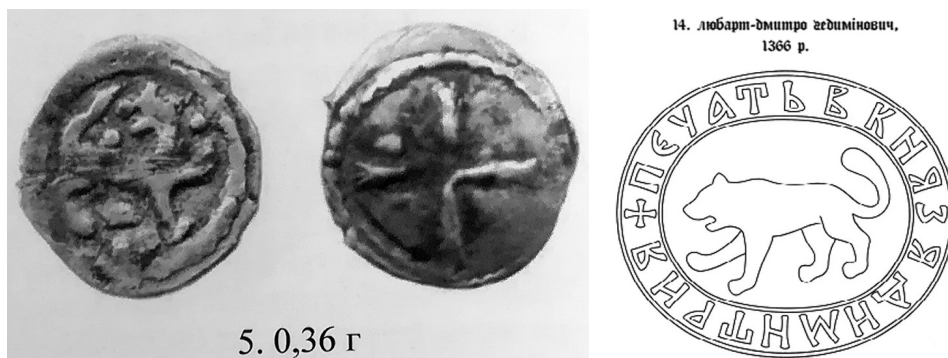
Навряд чи ми сильно помилимося, віднісни народження Федора Любартовича десь до 1350/1353 р. Цікаво, що на самому початку свого княжіння старший син Любарта виступає в джерелах з ім'ям Федота, а не Федора. З цього приводу В. Собчук зробив цікаве спостереження: «За семантикою імена близькі, але не тотожні (перше в перекладі з грецької означає «Богом даний», а друге – «Божий дар»). Одне з них могло бути приурочене до дня народження, а інше – до дня хрещення. Оскільки дитину мали хрестити на 8-й день після появи на світ, найімовірнішими днями народження й хрещення тут є календарні пари 22 і 29 квітня (св. Феодора і св. Феодота) та 15 і 22 вересня (св. Феодота і св. Феодора), в яких друга дата припадає саме на 8-й день після першої»³. У документах 1386 – 1393 рр. князь зветься Федором, а в латиномовних джерелах, починаючи від 1393 р. – «ультра-зменшувальною» формою цього імені, Федюшком (незважаючи на вже поважний вік). Можливо, це свідчить про занадто покладливий та дещо наївний характер Любартовича, який, здається, «без бою» дав себе позбавити всієї батьківської спадщини. У власних же актах князь до кінця життя, як і раніше, звав себе Федором.

Після смерті батька у 1383/1384 р. Федот-Федір Любартович, разом з двома братами, успадкували всі величезні володіння Любарта – майже всю Волинську землю з фактичною столицею в Луцьку. Про це свідчить, зокрема, наступний запис переписувача у т. зв. Флорентійській псалтирі від 4 серпня 1384 р.: «В лѣт(о) 6[8]92

писаны быша книг[ы сия] въ градѣ Луцки первого лѣт(а) по смерти князя великого Дмитрѣя Кедиминовича при княженьи дѣтии его Федоту, Лазорю, Семену, при еп(и)с(ко)пѣ Луцкомъ Иванѣ. Скончаны же быша книги сия м(е)с(я)ца август(а) въ 4 д(е)нь, на памят(ь) с(вя)т(о)го муч(еника) Селефѣрья (...)⁴.

Ставши володарем величезного, напівнезалежного князівства у складі Великого князівства Литовського (ВКЛ), Федір-Федот на початку свого правління використовував і батьківський, високо-амбінний титул великого князя. Щоправда, даний титул зафіксований лише у двох документах «внутрішньо-волинського» характеру, тоді як у «загальнодержавному» акті від 22 травня 1386 р. Любартович титулувався лише «Божою милістю князь Луцький» (див. нижче).

Більше того, наслідуючи приклад деяких інших, напівнезалежних князів Гедиміновичів, Федір Любартович розпочинає карбування власної монети – щоправда, в незначному об'ємі (всього одного типу) та найдрібнішого номіналу. Мова йде про анепіграфні (без напису) монети «з зображенням лева з повернутою до хвоста головою на одному боці (уявному аверсі) та чотириконечному хресті на реверсі (малюнок 1). До недавнього часу один примірник такої монети був відомий зі складу Сосницького скарбу 1911 року (Чернігівська область, Україна)». Аж «на протязі 2006 року в районі стику сучасних Волинської, Львівської та Рівненської областей України разом з випадковими знахідками монет Вітовта в різний час трапилися шість монет з зображеннями лева та хреста». Білоруський нумізмат Ю. Борейша досить переконливо відніс їх до карбування Федора Любартовича – зважаючи на топографію знахідок, зображення лева на печатці Дмитра-Любарта та рівнокінечний хрест як давній геральдичний символ Волині⁵. «Подальші поодинокі знахідки монет, локалізовані у північно-західній частині України (головним чином, у Волинській та Рівненській областях), підтвердили правильність версії про їх ідентифікацію в якості продукції місцевої емісії». «Ознаки існування легенд на монетах відсутні. На підставі підрахунку вагових показників 27 монет доброї збереженості величина середньої маси склала 0,34 г (...) Діаметр поля – в середньому 13-14 мм.»⁶.

Для датування волинських монет важливим є факт наявності однієї з них у складі Сосницького скарбу 1911 р., а двох – у складі Русанівського скарбу 2012 р. Обидва скарби були заховані у 1390-х рр. (найпізніша джучидська монета Сосницького скарбу датована 1393/94, Русанівського – 1391/92 рр.)⁷. Зважаючи на цей факт, а також метрологічні характеристики, малу численність волинських монет і т. д., слід визнати нереальними версії про початок їхнього карбування ще Любартом наприкінці 1350-х – 1360-х рр. (В. Савицький, В. Чоп'юк) чи навіть Юрієм Львовичем у перших роках XIV ст.! (Я. Книш)⁸. Ю. Борейша зазначає: «Монети Володимира Ольгердовича (Київського. – С. К.), що карбувалися у 1380-ті – першій половині 1390-х рр., дуже близькі за своїми технологічними та метрологічними показниками до волинських монет. На відміну від сіверських, подільських і львівських монет, емісійне виробництво Київщини та Волині засновувалось на «дротяній» технології. Маса коливається в близьких межах і кратно відрізняється в менший бік від аналогічного усередненого показника Сіверських і Подільського князівства, а також продукції Львівського монетного двору. Продукція київських монетників має явну тенденцію до зниження маси від усереднених вагових показників 0,5 г до 0,2 г, тобто проміжне значення 0,3-0,4 г

варто було б віднести десь до середини хронологічно фіксованого згідно датуванню скарбів періоду карбування (середина – друга половина 1380-х рр.)». Цим періодом Ю. Борейша і датує волинські монети Федора Любартовича, «з великою часткою вірогідності відносячи початок карбування перед осінню 1386 р.»⁹.

Що стосується зображень на волинських монетах, то фігура лева знаходить очевидну паралель на печатці Дмитра-Любарта. Дуже спокусливо пов'язати цю фігуру і з левом, що двічі зустрічається на печатках останніх галицько-волинських Романовичів. Однак Ю. Борейша зазначає: «Важливо підкреслити, що статика фігури крокуючого лева на печатці Гедеміновича відрізняється від пози звіра, що піднявся на задні лапи, на печатках Романовичів, що не дозволяє бачити в останньому прототип символу Любарта». «Хоча виключати вплив символу Романовичів і земельної геральдики підвладної Польщі Галичини на обрання волинським князем особистого геральдичного атрибуту цілком не можна.

Поза тварини на печатці Любарта відрізняється і від зафіксованої на волинських монетах. Геральдичний лев князя представлений у слабодинамічній, майже статичній позі. Всі чотири його лапи опираються на землю, шия знаходиться на одній осі зі спиною, голова опущена. На умовному аверсі волинських монет передня лапа царя звірів піднята над основою до рівня осі спини, зображує широко крокуючу тварину. Голова високо піднята до створення шиєю з віссю спини прямого кута і практично завжди повернута до хвоста. Подібні відмінності дають достатні підстави бачити різних осіб, що володіли відповідними символами». Також показово, що три леви у позі, практично ідентичній тій, що зафіксована на волинських монетах, пізніше стали гербом Жидачівського повіту Львівської землі Руського воєводства, яким у 1-й третині XV ст. володів Федір Любартович¹⁰.

Що стосується хреста на уявному реверсі волинських монет, то цей символ, представлений на півмісяць рогами догори, як герб суміжного з Польщею «королівства Леон» (Львів), зафіксований у іспанському географічному трактаті «Книга знань про всі королівства...», протограф якого відноситься до 1-ї половини XIV ст. Очевидно, прототипом цього герба був т. зв. «розквітлий хрест», зафіксований на галицько-волинських артефактах ще домонгольського періоду. А в одному з списків «Книги знань...» наведено прапор «королівства Леон» – зеленого кольору з червоним хрестом. Проте Ю. Борейша вважає: «Існує спокуса ототожнити обидва знаки як результат символічного запозичення ініціатором волинської емісії. Однак часовий інтервал з наповненим катаклізмами історичним контекстом як мінімум у кілька десятиріч, що розділяє час випуску волинських монет і віднесення використання червоного хреста на зеленому полотнищі, викликає сумніви в такому перебігу подій»¹¹. «У останній чверті XIV ст. на Волині здійснюється емісія монет з рівнокінечним хрестом на одній зі сторін. Такий самий знак в якості земельної геральдики, що з величезною часткою вірогідності символізував Волинь, присутній на печатках Вітовта 1401-1430 рр. і Жигимонта Кейстутовича 1433-1440 рр.». Врешті-решт Ю. Борейша, здається, схиляється до варіанту, що «ініціатором створення загальноволинського символу, що став згодом історичним гербом регіону, був Федір Любартович»¹².

Останній прийняв певну участь в укладенні доленосної Кревської унії між ВКЛ і Короною Польською. Незадовго перед шлюбом великого князя Ягайла Ольгердовича з королевою Ядвігою (18 лютого 1386 р.) Федір Любартович, знаходячись з кількома іншими литовськими князями в Кракові, зобов'язався перед Ядвігою перебувати в заручниках доти, поки Ягайло не виконає зобов'язань, прийнятих в умові з Ядвігою та польськими панями. Про цей документ (нині втрачений) згадано в акті від 22 травня 1386 р., виданому в Сандомирі: тут «Feodor Lubhard Dei gratia dux Luczensis», виїжджаючи до Литви з дозволу королеви Ядвіги та польських панів – хоча і всупереч залозі, в якій застається, – зобов'язувався повернутися на кожен виклик, і обіцяв зі всіма своїми людьми та володіннями зберігати вірність королю Владиславу-Ягайлу¹³. Зазначимо, що на печатці князя, привішений до цієї грамоти, було зображено того самого лева – геральдичний символ, який використовував на своїй печатці ще його батько, Дмитро-Любарт¹⁴.

Незважаючи на зазначену лояльність Федора Любартовича (можливо, вимушену?), невдовзі новий король Польський завдав двоюрідному брату тяжкого удару,

позбавивши його кращої частини батьківської спадщини. Найсильнішим із васалів Федора Любартовича, який служив ще Любарту, був князь Федір Данилович Острозький. Утім, здається, він володів своїми землями навіть не на повному діничному (спадковому) праві. Принаймні, зберігся пізніший список такого документа: «Се аз князь великий Федор Любартович знаємо чиним сим нашим листом: далисьмо князю Федору Данилевичу *наместничати* у Острогу, а нам в его отчизну не вступатися. А кто на тоє поступит, тот уведеається с нами перед Богом и з его душею»¹⁵. І от 4 листопада 1386 р. Владислав-Ягайло, особисто перебуваючи в Луцьку, надає князю Острозькому його ж замок Острог з округою на діничному праві, але вже в якості прямого васала короля і корони Польської – з обов'язком служити їм так само, як він здавна служив покійному Любарту, князю Володимирському («*quibus dictus dominus Fedor illustri principi olim domino Lubardo, duci wlodimiriensi, patruo nostro karissimo, ab antique dinoscitur servivisse*»)¹⁶. Вірогідно, саме у зв'язку з цим актом короля Федір-Федот Любартович був зобов'язаний видати князю Острозькому ще одну грамоту (також не датовану): «Се азъ кн(я)зь великийъ Федот, з братом своимъ Лазаромъ и Семеномъ и зъ маткою своею Ольгою, дали есмо грамоту на том кн(я)зю Федору Даньлєевичу (!), штож нам не уступатися у его отчизну и у его служебные, и по его животе што дастъ церквамъ и кому нь што дастъ, нам в то не вступатися. А кто на тоє поступитъ, тот увѣдається с нами перед Богомъ и зъ его душею»¹⁷. Як бачимо, в цьому документі «князь великий Федот» про будь-яку залежність від себе князя Острозького вже не згадує.

Більше того, перебування Владислава-Ягайла в провінційному Луцьку протягом аж двох тижнів – принаймні, з 23 жовтня до 4 листопада 1386 р.¹⁸, – скоріш за все, мало на меті проведення тут якоїсь важливої політичної акції. Такою акцією, напевне, було відібрання від Любартовичів найзначнішої частини їхньої «отчини» і фактичної столиці – Луцька. В будь-якому випадку, це сталося в період між 22 травня 1386 та 11 серпня 1387 р. (див. нижче), а кращої нагоди для цього, ніж тривале перебування в Луцьку самого короля, просто не було. Ми поділяємо думку, що тоді ж Владислав-Ягайло призначив своїм першим намісником Луцьким згаданого князя Федора Острозького. Збереглася його присяжна грамота з цього приводу, щоправда, недатована: «Се язъ Федоръ Данильевичъ и съ братомъ своимъ Михаиломъ дала есва правду господареви нашѣму великому великому королю Польскому, Литовскому дѣдичу и Рускому, иныхъ многихъ земель господареви. Осподарь мой великий король дал ми намѣстничати у Луцьску, и съ его руки сѣль есмь (...) А слушати ми господаря своего великого короля во всемъ, как ми повелить, и боятися мя его какъ Б(ог)а (...) А города Луцьска блюсти ми, а никому не дати, *алижь осподарь мо[й] великий король возметь, коли усхочеть (...)*»¹⁹.

Слова, виділені нами курсивом, цілком можна розглядати як свідчення того, що Владислав-Ягайло призначив князя Острозького намісником Луцьким, так би мовити, лише на «перехідний період» – вважаючи, що заміна православного князя-суверена відразу на польського старосту була б занадто ризикованою (саме таку політику король здійснював і на вищому рівні: у 1388 р. він проголосив «зверхнім князем» Литви брата Скиригайла, а вже у 1389 р. призначив до Вільни поляка – генерального старосту Литви²⁰). І дійсно, хроніка Длугоша під 1388 р. повідомляє, що Владислав-Ягайло, «звернувши по дорозі до Луцька, віддав у володіння замок Луцьк разом з цілою належною до нього довкільною землею каштеляну сандомирському Кшеславові з Курозвонк, аби ним управляв у імені власному та Королівства Польського»²¹. Напевне, мова йде про поїздку короля до Луцька в січні 1388 р. (відомий його акт, виданий тут 27 січня²²).

Що стосується приводу, яким Владислав-Ягайло міг аргументувати конфіскацію у Федора Любартовича Луцької землі, то про це можна лише здогадуватися. Ю. Борейша запропонував наступну версію: «Першим великим містом ВКЛ, в якому зупинився кортеж Владислава-Ягайла (на шляху з Польщі. – *С. К.*), був Луцьк наприкінці жовтня 1386 р. Сюди були викликані князі найближчих доменів – Новогородського («*de Novogrodek*») і Пінського – Дмитро-Корибут Ольгердович і Василь Наримонтович. 23 і 27 жовтня відповідно обидва князі принесли необхідні присяги. Цілковитою дивною в цій ситуації виглядає відсутність аналогічного документа, виданого господарем Луцька,

що приймав короля зі свитою та власників сусідніх уділів, які письмово присягнули монаршому подружжю і Короні». Ю. Борейша вважає, що «волинський князь восени 1386 р. просто відмовився від присяги польському королю і Короні Польській. Що послугувало тому причиною – можна лише здогадуватися. Можливо, десятиліття військового протистояння з Польським королівством і боротьби за уділ його батька, що постійно територіально зменшувався на користь Корони»²³.

З такою гіпотезою можна було б погодитись хіба що частково, та й то чисто теоретично – з огляду на конкретну інформацію, що міститься в акті Федора Любартовича від 22 травня 1386 р. Нагадуємо, цей документ був виданий у зв'язку з від'їздом князя Луцького з Польщі, де він перебував у якості добровільного заручника; наприкінці ж грамоти він прямо зобов'язується вірно служити королю Владиславу. Спеціальний акт присяги Федора Любартовича міг просто не зберегтися – як не збереглися аналогічні акти 1386 р. Скиригайла Ольгердовича, Вітовта та Жигимонта Кейстутовичів²⁴. Чисто теоретично можна припустити хіба що такий варіант: князь Луцький присягнув лише особисто Владиславу-Ягайлу (васалом якого був і до його коронації), відмовившись від присяги королеві Ядвізі та короні Польській. Але варто підкреслити, що князь Федір Острозький, отримавши намісництво у Луцьку, конфіскованому від Любартовича, теж дав присягу на вірність *лише* королю Владиславу, без згадки про королеву Ядвігу та Корону. Через це гіпотезу Ю. Борейші ми вважаємо малопереконливою.

Як би там не було, Федір Любартович, здається, змирився зі втратою Луцька без будь-якого серйозного супротиву; принаймні, джерела про це нічого не повідомляють. Владислав-Ягайло залишив двоюрідному брату його батьківську столицю, Володимир-Волинський, і той продовжив вірно служити королю. Так, 11 серпня 1387 р. князь Федір Володимирський («Fedario de Ladomi[ri]a»), разом з Вітовтом та кількома іншими литовсько-руськими князями, його «братами (fratribus)», від імені Владислава-Ягайла поручились перед галицьким воєводою Бенедиктом у тому, що король буде держати його в милості, та обіцяли захищати його від всіляких нападок²⁵. Ці князі були вислані Владиславом-Ягайлом на прохання дружини, королеви Ядвіги, яка з польського військом так і не змогла здобути Галич, що належав тоді Угорській короні. Отримавши ж від Вітовта гарантії безпеки, Бенедикт здав Галич²⁶.

Протягом наступних п'яти років Федір Любартович продовжував залишатися в добрих відносинах з Владиславом-Ягайлом. Відомо, що 1392 р. у Львові було замовлено військово-спорядження – частину зброї («szosl») та рукавиці («manicis»), – для князя Федюшка («pro duce Feduszcone»), за які 6 вересня наступного року в Кракові, за дорученням самого короля, його підскарбій виплатив 2½ марки (гривні)²⁷. Це перша згадка, де Федір Любартович виступає з унікальною, характерною лише для нього, зменшувальною формою імені – Федюшко.

* * *

Дещо відволікаючись від нашої безпосередньої теми, вважаємо за доцільне зупинитись на питанні про приналежність Луцька, відібраного у Федора Любартовича, його двоюрідному брату – Вітовту Кейстутовичу. «Літописець великих князів Литовських» повідомляє, що Вітовт отримав Луцьк ще після свого першого повернення з Пруссії до ВКЛ, тобто у 1384 р.: «Тогда князь велики Ягайло, перезвав его со Немець, и даль ему Луческъ со всею Волянською землею, а в Литовьскои земли отчину его»²⁸. З цим згодне і пруське джерело – т. зв. «Summarium von Jagel und Wytaut» (1412/13 р.). При описі подій 1384 р. тут говориться: «І тоді просив Вітовт матір Ягайла про одну землю, яку звать Луцьк (Lawtzk), і щоб вона йому дісталася, він захотів охреститися в руську віру. Вона дала йому цю землю, і тоді він прийняв руське хрещення»²⁹. Однак, як ми бачили, ще 22 травня 1386 р. «Божою милістю князем Луцьким» офіційно титулувався Федір Любартович. Скоріш за все, у 1384 р. Ягайло лише пообіцяв Вітовту Луцьк – як компенсацію за його батьківські Троки, якими володів Скиригайло Ольгердович, – а виконав цю обіцянку значно пізніше, та й то не повністю. Прийняти «руську віру» після Кревської унії 1385 р. Вітовт, звичайно, не міг.

Сам Вітовт у 1390 р. свідчив перед керівництвом Тевтонського ордену, що перейти на «руську віру» його дійсно змусили після повернення з Пруссії, тобто у 1384 р. Але

що стосується надання йому руських земель Любарта, то князь згадує про це значно пізніше. «Минув уже один рік з того часу, коли князь (Ягайло) в Люблінському [Lublin] замку записав князю Скиригайлу своїм привілеєм усю мою батьківську спадщину – на моїх очах, щоб (завдати) мені велику муку. Я часто скаржився з цієї нагоди князю Ягайлу, але добре бачив, що я стосовно цього нічого не міг зробити і ніяк не міг цей привілей скасувати. І я просив у князя Ягайла так само лист і привілей на землю, яку він мені дав, на ту Руську землю, яка належала Любарту [Luwburten], аби я міг її тримати. І послав до нього пана Яська [Jesken] з Тарнова [Tarnaw], старосту Русі [Russen], і воєводу [woywodен] Краківського пана Спитка [Spitken], і старосту Краківського. І князь Ягайло не дав мені лист і привілей на цю землю і казав усім людям: «Я дав князю Вітовту [Witawthen] цю землю до моєї волі. Коли захочу, тоді відберу в нього ту землю»³⁰.

Напевне, на початку наведеної цитати Вітовт згадує про Люблінський з'їзд з Владиславом-Ягайлом та Скиригайлом, що відбувся наприкінці травня 1389 р. (відомий акт короля, виданий у Любліні 28 травня)³¹. Під час цього з'їзду, 29 травня 1389 р., в Любліні, «Alexander alias Wytowt Dei gracia dux Hrodensis, Brestensis etc.» був змушений видати Скиригайлу грамоту, в якій обіцяв перебувати з ним у повній згоді³². Як бачимо, в цьому документі Вітовт титул князя Луцького ще не використовує – наряд чи скоротивши його або ж через те, що не мав на Луцьк письмового привілею короля, оскільки у більш пізніх актах вказаний титул ставив на *першому* місці. Та і з «Меморіалу» Вітовта випливає, що привілей на «землю» Любарта він просив уже після Люблінського з'їзду, скоріш за все – невдовзі після того, як цю «землю» реально отримав, можливо, наприкінці вказаного з'їзду. Значно менше вірогідно, що Вітовт отримав Луцьк, скажімо, ще у 1388 р., а в документі від 29 травня 1389 р. титул князя Луцького пропустив³³.

На початку 1390 р., після невдалої спроби захопити Вільну, Вітовт удруге приймає рішення про втечу до Тевтонського ордену. При цьому 19 січня він видав керівництву ордену два акти, в яких уперше титулується як «князь Луцький і Городенський (herzog czu Luczik und czu Garthin, herzog zcu Lutzik und zcu Garten)»³⁴. Втім, вже у лютому Владислав-Ягайло, особисто очоливши 900 польських рицарів, зміг захопити руські володіння Вітовта – Берестя, Луцьк і Сараж («Briske, Luczk und Sarassin»), а згодом і Городно³⁵. Це було початком дворічної громадянської війни у ВКЛ, яку вели, з одного боку, Вітовт у союзі з Тевтонським орденом, а з іншого – король Владислав-Ягайло та його брати, серед яких провідну роль відігравав «великий князь» (Троцький) Скиригайло Ольгердович. 15 липня 1390 р. Владислав-Ягайло, перебуваючи в Луцьку, видав місцевим домініканцям грамоту на село «in districtu Luceogiensi situatam»³⁶. Знать Луцької землі під час вказаної війни вірно служила королю Польському, за що останній щедро їй віддячив. 16 квітня 1392 р. Владислав-Ягайло, в нагороду за військову службу та вірність «вірних наших баронів, рицарів, бояр, шляхтичів і зброєносців землю нашу Луцьку населяючих (fidelium nostrorum baronum, militum, boyarinozum, nobilium et clientium terram nostrum lucensem inhabitancium)», проявлену під час недавніх війн у Литві та Русі, надав їм ті самі права і привілеї, які мала земля Львівська³⁷.

Однак уже десь через три місяці король Польський прийняв рішення помиритися з Вітовтом. Остаточне примирення двоюрідних братів відбулося 5 серпня 1392 р. в Острові. Цей факт було зафіксовано у присяжній грамоті Вітовта, де він титулується «Божою милістю князь Литовський, пан Троцький, Луцький і т. д. (Dei gratia dux Lithuaniae, dominus Trocensis, Luczensis etc.)». Між іншим, Вітовт заявляв: «Всі які-небудь наші вотчини та батьківщини, яких з причини суперечок і протистоянь вищезгаданих ми були позбавлені (Владислав-Ягайло) повертає та відновлює, а також зі своєї величності багатства достатку численні держання, маєтки, володіння наново надає та милостиво призначає»³⁸; очевидно, тут малася на увазі саме Луцька земля. З Острова Владислав-Ягайло та Вітовт вирушили до Вільни, де перший проголосив другого своїм намісником на всіх землях ВКЛ³⁹.

Головною «жертвою» досягнутої угоди став Скиригайло Ольгердович, який мав відступити Вітовту його батьківське Троцьке князівство. Компромісу між ними було досягнуто 6 грудня 1392 р. на з'їзді у Белзі. Владислав-Ягайло видав акт, яким

засвідчив, що помирих між собою Скиригайла та Вітовта⁴⁰. Останній також видав грамоту, в якій, титулюючись «з Божої милості князь Литовський, пан Луцький та інших земель (von Gottes genaden herzog zu Lithauen, herr zu Luck und anderer lande)», обіцяв силою зброї здобути для Скиригайла Київське князівство Володимира Ольгердовича, а також давав згоду на те, що король надасть Скиригайлу округу і замок Кременець та округу Стожок («districtum et arcem Krzemiencensem et districtum Stoszek») – замість приналежної йому отчини Вітовта (тобто Трок)⁴¹. Звідси випливає, що Кременець і Стожок входили до складу Луцької землі Вітовта. Реальний же перехід вказаних округів до Скиригайла нічим не засвідчений і є дуже сумнівним. Хоча Вітовт уже в наданні для луцьких домініканців від 6 лютого 1393 р. титулюється «Dei gratia Dux Lithuaniae, Dominus et Haeres Trocensis, Lucensis»⁴², його стосунки зі Скиригайлом так і не налагодилися: ще 3 жовтня 1393 р. їх знову мирила королева Ядвіга, не виключаючи суперечок у майбутньому⁴³. Вітовт міг отримати батьківські Троки не раніше, ніж тоді, коли «выведе» Володимира Ольгердовича з Києва, надавши його Скиригайлу; очевидно, це сталося лише восени 1394 р.⁴⁴.

* * *

На початку 1393 р. Вітовт силою зброї придушив «не послухання» Корибута-Дмитра Ольгердовича, князя Новгород-Литовського і Сіверського. Самого Корибута було захоплено в полон, а його володіння конфісковано. Руську частину цих володінь становила південна Сіверщина – Новгородок-Сіверський, Чернігів і Трубчевськ (тоді як Брянськ, Стародуб, Рильськ і Путивль у 1390-х рр. належали іншим князям)⁴⁵. Її вирішено було надати Федору Любартовичу, але вже не в якості повноцінного удільного князівства, а лише тимчасового «держання», фактично намісництва, навіть не на по-життєвому праві. Викликаний до польської Віслиці Любартович видав тут дві грамоти приблизно аналогічного змісту, латинську і руську. В латинській, датованій 23 травня 1393 р., він титулюється «Feodorus, Dei gratia dux Wlodimiriensis»; князь обіцяє надану йому королем Владиславом і королевою Ядвігою «terram suam Severiensem» зі всім, «згідно честі нашої князівської держати, управляти, оберігати (iuxta honorem nostrum ducalem tenere, *gubernare*, *tueri*)», прирікаючи вірність королю, королеві й короні Польській⁴⁶. Руська грамота, датована лише 1393 р. без дня, є значно коротшою: «Мы, князь Федоръ Любортович, знаємо чинимъ (...) аже г(о)с(по)д(а)рь нашъ король Полскый, Литовскый и Рускый, иныхъ земель г(о)с(по)д(а)рь, нашъ милый брат, и его королевая, Б(ож)ье м(и)ло(о)сти Ядвиги, жяловали мя и дали ми землю до своей воли на имя Сѣверскую со всѣ городми, со всѣми ужитки. Про то слюбую и слюбили есмо нашему г(о)с(по)д(а)рю кролю Владиславу преже написаному, и его кролевой Ядвизѣ, и его дѣтемъ, ихъ намѣсткомъ, служити, вѣрну быти й послушну с тымъ со всѣмъ, чи[мъ] мя жяловали, а противу имъ никды не быти ни однимъ вереманемъ, бозо (!) л(є)сти й без хитрости (...)»⁴⁷.

Чим пояснити, що Федір Любартович видав у Віслиці аж дві грамоти? М. Грушевський писав з цього приводу наступне: «В одній руській (без дня) нема згадки про корону Польську, єсть тільки в латинській. Я думаю, що руська грамота, ставлена Федором, через се саме й була відкинена Ягайловою канцелярією, й Федору казали підписати нову – де була згадана Польська корона»⁴⁸. Однак В. Розов зазначив: «Цій гіпотезі, як видно, суперечить орфографія присяжної, типова саме для канцелярії Ягелла, і проріз, що залишився від печатки»⁴⁹. Більше того, в інвентарі Коронного архіву Яна Замойського 1569 р. вказано, що обидва документи були «разом запечатані з печаткою лев у воску простому (simul obsignatae cum sigillo leonis in cera simplici)» – тим самим левом Любарта, що був зображений і на печатці його сина 1386 р.⁵⁰. Сам Кромер розглядав обидві грамоти як один акт, навівши його дату з латинської, а архівні номери на зворотному боці – з руської. На руському документі «є не лише прорізи, але й більш світлий слід на звороті на місці колись пропущеної кризь них пергаментної стрічки»⁵¹. У руському варіанті Федір Любартович присягає не лише Владиславу-Ягайлу, а і «его кролевой Ядвизѣ, и его дѣтемъ, ихъ намѣсткомъ (наступникам. – С. К.)». Гадаємо, що таке «широке» формулювання навряд чи могло не задовольнити короля Польського, ставши причиною видачі латинської грамоти зі спеціальною згадкою його володінь («ac Regno eorum Poloniae, principatui Lithuaniae

et dominio Russiae»). Останні в руському тексті могли бути пропущені просто через те, що цей текст взагалі є скороченням латинського.

Можливо, руський варіант присяги Федора Любартовича з'явився внаслідок того, що в ньому не вказаний титул «Божою милістю князь Володимирський», присутній у латинській. Таке припущення узгоджувалося б з думкою більшості дослідників про те, що саме на Віслицькому з'їзді Федір Любартович був позбавлений Володимирського князівства⁵². Але в самих грамотах 1393 р. про цей факт нічого не згадано; тому не можна виключати й варіант, що Федір залишився князем Володимирським і після надання йому Сіверщини. В такому разі конфіскацію Володимира слід було б «відсунути» десь на 1396/1397 р., розглядаючи її як головну причину втечі Любартовича за кордон. Те, що Вітовт домогся включення до своїх володінь і Володимирської частини Волині, сумнівів не викликає (хоча відомі нам його надання у Володимирському повіті відносяться аж до 1427 (?)⁵³ та 1428 р.⁵⁴).

Щодо «держання» Федором Любартовичем Сіверщини, в історіографії звичайно приймається наступна думка Ю. Вольфа. «Земля та, на краю Литви, більше за інші виставлена на напади татар, була по суті місцем вигнання. Тож Федір Любартович мабуть заглянув тільки до свого нового уділу, принаймні жодних слідів побуту свого в ньому не залишив»⁵⁵. Насправді це не зовсім так. У пом'янику князів давньої Чернігівської землі, що зберігся в складі київського Введенсько-Печерського пом'яника⁵⁶, зустрічаємо аж двох Любартовичів: «Кн(я)з(я): Івана Любартовича. и Кн(я)гину его Марію», а через два імені й «Кн(я)з(я): Феодора Любартовича»⁵⁷. У аналогічному, але пізнішому й суттєво скороченому Любецькому синодику збереглося ім'я лише «Кн(я)з(я) Иоанна любартовича»⁵⁸. На цій підставі С.-М. Кучинський вважав, що Федір Любартович, якого цікавили лише західні володіння, особисто Сіверською землею взагалі не правив. Дослідник припускав, що за нього це робив хтось із родичів – судячи з Любецького синодика, брат Іван. А оскільки в літописному повідомленні 1408 р. про зраду Швитригайла Ольгердовича, князя Брянського, серед його спільників названі бояри кількох сіверських міст, але не згадані новгород-сіверські, Кучинський вважав за можливе, що Іван Любартович знаходився в Новгородку-Сіверському аж до 1420 р. – коли його було надано Швитригайлу⁵⁹. Версію про Івана Любартовича як намісника свого старшого брата вважає вірогідним і О. Русина⁶⁰.

Ми також визнаємо дане припущення цілком можливим. Разом з тим, твердження С.-М. Кучинського, нібито сам Федір Любартович взагалі ніколи не відвідував Сіверщини, напевне, є перебільшенням. Адже укладач протографу Введенсько-Печерського пом'яника «не забув» про князя навіть після його смерті у 1431 р., незважаючи на те, що останні 25 років свого життя Любартович провів у далекій Галичині та Польщі, причому перебував у тісних стосунках з католиком Владиславом-Ягайлом. Бездоказовим є й припущення Кучинського нібито Любартовичі володіли Новгородком-Сіверським аж до 1420 р. Відсутність новгород-сіверських бояр у літописному повідомленні 1408 р., звичайно, не може вважатися доказом проти приналежності Новгородка-Сіверського Швитригайлу: вказані бояри могли або не підтримати зраду свого князя, або просто бути пропущеними московським літописцем.

Говорячи про причини втечі Федора Любартовича за кордон, слід розглядати два варіанти. 1) Відібрання від нього Володимирського князівства – якщо перенести цей факт з традиційного 1393 р. на кілька років пізніше. 2) Цілком вірогідно, що десь близько 1395 р. князю Роману Михайловичу Брянському, який, порвавши з Москвою, перейшов на службу до Вітовта Литовського, було повернуто його «отчину» – Чернігів⁶¹. Скоріш за все, Чернігів входив до складу сіверського «держання» Федора Любартовича; а отже, король Владислав-Ягайло, під тиском амбіційного Вітовта, міг реально піти на реалізацію прописаної в акті 1393 р. умови надання Сіверщини лише «до своєї воли». Втім, Чернігів міг «звільнитися» для Романа Михайловича і вже після втечі Федора Любартовича.

Як би там не було, Федір Любартович, грубо ображений чи то відібранням Володимира, чи то Чернігова, порозумівся з іншою «жертвою» Ягайла та Вітовта – молодшим братом короля Швитригайлом, який у 1396/97 р. втік до Сілезії, а потім до Угорщини⁶². Звідти обидва вигнанці спробували нав'язати зносини з головним ворогом Польщі та Литви – Тевтонським орденом у Пруссії. 28 січня 1398 р. великий

магістр ордену відповідав князям Болеславу-Свитригайлу Ольгердовичу та Федюшку Любартовичу («Feduskone Lubarden soen»), вигнаним із Литви, які просили його про допомогу, що окремого посольства до них вислати не може, але вони можуть порозумітися з орденським посольством, яке зараз перебуває у короля Угорського⁶³.

Однак реально допомагати литовським вигнанцям, мабуть, великий магістр наміру не мав. Невдовзі Тевтонський орден розпочав переговори з Вітовтом; 23 квітня між ними було укладено попередню, а 12 жовтня – постійну, Салінську мирну угоду⁶⁴. Через це Швитригайло у тому ж 1398 р. помирився з Вітовтом, який його «осадив у Польщі (location in Polonia)»⁶⁵. А Левіцький вважав, що саме до цього часу відноситься свідчення хроніки помезанського офіціала, або т. зв. Йоганна з Посільге⁶⁶, яка, описуючи історію Швитригайла під 1401 р., повідомляє наступне. «Цей самий Швитригайло (Swittergail) деякий час був у вигнанні та не привертав до себе уваги короля. І його взяв до себе герцог Тешинський (von Teschin) і тримав його [у себе] деякий час. Після цього він вирушив до Угорщини, і там пробув деякий час, поки король Польський Ягайло (Jagil), його брат, не змилювався і не дав йому багато земель у Валахії та Поділлі та Новгород кращій замок (landes in der Walachie und Podolyen und Nawgardin das best hus)»⁶⁷. Левіцький справедливо зазначив, що хоча дане повідомлення і вміщене «під р. 1401, але так, що не підлягає сумніву, що випадки ті раніше відбулися». «Поділля мав у тім часі Спитко, але не ціле (...) У Волощині (Малій або Молдаві) може король дав брату землю шепінецьку, котра належала до Польщі але інколи і до Молдаві»⁶⁸.

Натомість, напр., М. Грушевський вважав, що у т. зв. Посільге мова йде про надання Поділля Швитригайлу в 1400 р. – те саме, яке у Длугоша помилково віднесене до кінця 1403 р., разом з наданням Жидачева, Стрия та деяких володінь у Польщі (див. нижче). Хоча А. Левіцький і вказував, що володіння Швитригайла, перераховані у прусській хроніці, «не є те саме, що у Длугоша»⁶⁹, М. Грушевський міркував інакше: «дуже можливо, що тут маємо просту недокладність, звязану або з Поділем або з галицькими маєтностями, наданими Свитригайлу (тобто Жидачевом і Стриєм. – **С. К.**)». При цьому Грушевський визнає у т. зв. Посільге також і суттєвий анахронізм: «Nawgardin» (Новгород-Сіверський) Швитригайло нібито «дістав, правдоподібно, вже по повороті з Прусії в 1404 р.»⁷⁰. Подібне «забігання вперед» у пруського автора нам видається вкрай маловірогідним, тим більше, що й надання Сіверщини Швитригайлу, як побачимо далі, насправді слід відносити аж до 1406 р. Крім того, за версією Грушевського виходить, що протягом 1398 – 1400 рр. Швитригайло був взагалі безземельним князем.

Тому версію А. Левіцького ми вважаємо більш переконливою, хоча і з певними корективами. Зокрема, його припущення про надання Швитригайлу в 1398 р. Шепінської (Шепінецької) землі (давній центр – суч. с. Шипинці Кіцманського р-ну Чернівецької обл.) прийнятим бути не може. Адже наприкінці XIV ст. цей «буферний» регіон належав до Польщі лише формально («тїи городаы Цецунь а Хмеловь (...) которїижь городаы лежать межи нашою землею рускою и волоскою (...) а межи тїи ми городаы и межи нашою землею рускою то границѣ будуть вѣчныи: наипервѣи межи нашимъ городомъ Снятиномъ а межи Шепинци, которїижь Шепинци к волохомъ прислушають»). Реально ж від кінця XIV ст. Владислав-Ягайло надавав Шепінську землю, в якості «заохочення», в ленне володіння воєводам Молдавським⁷¹. У березні 1400 р. претендент на молдавський (валаський) трон Івашко, син воєводи Петра, лише обіцяв: «хочю отступит нашому гсдю крол Полскому тоѣ земли Шепинскоѣ, и тыхъ городовъ што суть в неї по старую границу». А отже, у 1398 р. вказаний регіон, напевне, належав до Молдавії⁷².

Натомість саме у 1390-х рр. воєводи Молдавські (Волоські) реально претендували на південно-східні райони Галицької землі – Снятин, Коломию і Покуття. Ці претензії виникли внаслідок акта від 27 січня 1388 р., яким король Владислав-Ягайло, позичивши у воєводи Петра 4 тисячі рублів «фряжьского серебра», зобов'язався через 3 роки, в разі несплати боргу, йому чи його наступникам «города наш Галичъ ис тою волостию, што к нему прислушаєть (...) заставити имаємы»⁷³. Мабуть, король зміг своєчасно виплатити лише частину заборгованої суми – за сам Галич, – внаслідок чого і виникли згадані територіальні претензії. У 1395 р. молдавські бояри,

сподіваючись на відновлення присяги свого господаря королю Польському, обіцяли: «Такежъ сльбуемъ о Коломью и о Снятинъ и о Покутье: о то нашъ господарь Стефанъ не имаеть ни одного слова рѣчи»⁷⁴. У 1411 р. Владислав-Ягайло, все ще залишаючись заборгованим воєводі Олександру 1000 рублів, зобов'язався виплатити їх через 2 роки, а інакше «имаемъ ему дати городъ нашъ Снятин и Коломью и Покутьскую землю тому истинному Александру воєводѣ осподарю земли Молдавской»⁷⁵.

Таким чином, ми схиляємось до думки, що «landes in der Walachie» в хроніці т. зв. Посільге означають Снятин, Коломию і Покуття, прилеглі до Молдавії (Валахії). Можливо, прусський автор знав і про конкретні претензії воєвод Молдавських на вказані землі. Осаджуючи тут свого рідного брата, десь на межі 1398/1399 р.⁷⁶, Владислав-Ягайло міг розраховувати на посилений захист регіону від можливих акцій з боку Молдавії. Варто зазначити, що Снятин і Коломию пізніше, у 1424 р., дійсно належали до володінь Швитригайла⁷⁷. В будь-якому випадку сприймати повідомлення т. зв. Посільге «буквально» не можна, оскільки надання королем Польським земель у межах власне «Валахії», звичайно, є нереальним.

Щодо згаданих у прусського хроніста земель у Поділлі, то Західне Поділля, як і «Валахія», також межувало зі Снятинським повітом Галицької землі. Але у 1398 – 1399 рр. воно належало польському пану Спитку з Мельштина, який навряд чи погодився б відступити частину своїх володінь Швитригайлу. Тому цілком вірогідно, що прусський хроніст дійсно повідомляв про надання всього Поділля Швитригайлу, яке реально мало місце у 1400 р.⁷⁸.

Нарешті, останнім пунктом серед володінь, наданих Швитригайлу, т. зв. Посільге називає «Nawgardin das best hus». Скоріш за все, тут мається на увазі Новгородок-Сіверський, оскільки Новгородок-Литовський на межі XIV – XV ст. був поділений на дві частини, одна з яких належала Вітовту, причому в якості його особистої «отчини» (а не королівського надання), а друга – Дмитру-Корибуту Ольгердовичу⁷⁹. А якщо так, то цілком можна припустити, що насправді у 1398 р. Новгород-Сіверський було надано не Швитригайлу, а повернуто його товаришу по вигнанню в Угорщині – Федору-Федюшку Любартовичу, який і держав Сіверщину перед втечею за кордон, з 1393 р. Пізніше Федюшко цілком щиро помирився з Владиславом-Ягайлом, а це навряд чи було б можливим, якби король не забезпечив своєму двоюрідному брату земельних володінь, відповідних його високому статусу.

* * *

Що стосується Швитригайла, то він уже в 1402 р. вдруге втік за кордон, цього разу до Пруссії, де перебував майже два роки – до грудня 1403 р., коли знову помирився з Ягайлом та Вітовтом⁸⁰. Длугош, повідомляючи про це наприкінці 1403 р., пише, що король надав молодшому брату землю Подільську, а «також землю Жидачівську (terram Zudaczoviensem), також повіт Стрий (districtus Strij)», Шидлов, Стопницю, Другню, Усьце (польські міста у Сандомирському воєводстві) та 1400 гривень річного чиншу⁸¹. Щодо Поділля – то в даному випадку польський хроніст, безперечно, помилився. Цілком слушною є думка М. Грушевського, що Длугоша «збаламутив» вказаний *ним же* факт викупу Поділля від Єлизавети, вдови Спитка з Мельштина, який дійсно мав місце у 1403 р.⁸². Насправді Швитригайло володів Поділлям ще протягом 1400 – 1402 рр., а у 1402 – 1411 рр. ця земля належала безпосередньо Владиславу-Ягайлу (про що свідчить значна кількість його надань), постійно перебуваючи під управлінням королівських старост⁸³.

Разом з тим залишається відкритим питання: чи надання Швитригайлу Жидачівської землі і т. д., за аналогією з Поділлям, теж варто «пересунити» на 1400 р., чи воно дійсно мало місце вже після повернення князя з Пруссії – зимою 1403/1404 р.? Другий варіант нам видається більш вірогідним. Докладні відомості про це надання Длугош явно запозичив із якогось актового джерела, свідчення якого міг штучно «поєднати» з фактом надання Поділля, що реально мав місце ще у 1400 р.⁸⁴. В такому разі ми отримаємо цілком задовільну відповідь на питання: які саме володіння отримав Швитригайло після повернення з Пруссії? Адже поширена в історіографії теза нібито це була Сіверщина⁸⁵, є не більше ніж *теоретичним припущенням*; насправді про перебування Швитригайла на Сіверщині до 1406 р. жодних свідчень не існує. Лише

наприкінці липня 1406 р. він прийняв участь у поході Вітовта проти великого князя Василя Дмитровича Московського, причому, що характерно, Швитригайло виступив у якості командуючого *польських* військ. Маршрут цього походу йшов через Стародуб, де Вітовт у серпні заарештував князя Олександра Патрикіївича Стародубського (запідозривши його в намірі перейти на бік Москви), та Брянськ (де намісником, можливо, був князь Олександр Іванович Гольшанський Нелюб, який весною того ж року відкрито виїхав до Москви)⁸⁶. Скоріш за все, саме після московського походу, восени 1406 р., Швитригайло – в нагороду за свої заслуги, – і отримав згадані міста на Сіверщині. Але влітку 1408 р. брат короля, «замки Брянськ і Стародуб, якими з Владислава Польського короля і Олександра князя великого Литовського надання в Литві володів, спаливши», сам утік до Василя Московського⁸⁷.

Тому нам видається цілком прийнятним варіант, що протягом 1404 – 1406 рр. володіннями Швитригайла дійсно були Жидачів, Стрий і т. д. Врешті-решт, *одночасне* надання князю і Поділля, і багатих володінь у Галичині та Польщі (версія Длугоша) виглядає занадто вже щедрим, навіть як для королівського брата⁸⁸. Мабуть, в реальності це були два різні надання, перше з яких мало місце у 1400, а друге – у 1404 р. Про перебування Швитригайла в Жидачеві свідчить лише один документ, хоча й дещо підозрілий – список його надання місцевому костельу Діви Марії з нереальною датою 1415 р., який, вірогідно, є помилкою замість 1405 р.⁸⁹. Цей акт Швитригайло видав «під час нашого держання й управління містечком Жидачів, а також всім округом там же лежачим (*tempore nostre tenucionis et gubernacionis oppidi Zydaczow, necnon tocicus districtus ibidem adiacentis*)»⁹⁰.

Ще одним володінням Швитригайла на початку XV ст. був Галич. В. Михайловський виявив у Коронній метриці список русько-мовного розмежувального акта 1412 р. (переданий польськими літерами у королівському підтвердженні 1549 р. шляхтичам Блудницьким), виданий старою Галицьким Анджеєм Цьолком. В цьому документі наведено наступне свідчення пана Данила Задеревецького: «*thedi pan Danilo rzekl. Ia pamientham tho, kiedim bil starostą na Haliczu, od xiandza Swidrigaila. Tedi xiandz Swydrigaylo, wziął Croliewim roskazaným Kostkową dziedzinę Podhorodzie ū ieho bratha Wasska, u kazal dacz za ych dziedzinę Comarowo ū Sapohowo*»⁹¹. Це єдиний відомий на сьогодні документ, що згадує про приналежність Швитригайлу Галича, старою якого був Данило Задеревецький.

В. Михайловський вважає, що Швитригайло міг володіти Галичем лише в короткий період між 11 березня 1401 р. (остання згадка старости Галицького Бенька) і 24 серпня того ж року (перша згадка старости Петра з Харбінович), тобто під час князювання на Поділлі. На думку дослідника, молодший Ольгердович ненадовго поширив свою владу на Галич своєвільно, без відповідного королівського надання⁹². Натомість, С. Полехов схиляється до варіанту, що Швитригайло отримав Галич уже після повернення з Пруссії (зимою 1403/1404 р.)⁹³. Дійсно, в списку старост Галицьких найбільш «підходящим» місцем для Данила Задеревецького є період після 8 жовтня 1404 р. (Петро з Харбінович) і до 12 вересня 1408 р. (Ян зі Щекоціна)⁹⁴. В такому випадку, надання Швитригайлу Галича мало відбутися після 8 жовтня 1404 р.; це добре пояснює, чому Галич відсутній у наданні, про склад якого детально повідомляє Длугош (Жидачів і т. д.) – незалежно від того, чи датувати його 1403/1404, чи ще 1400 р.⁹⁵.

Таким чином, можна констатувати, що на межі XIV – XV ст. джерела фіксують володіння Швитригайла лише в межах Польського королівства (Західне Поділля, Жидачів, Стрий та кілька міст у Польщі, потім ще Галич). Звідси зрозуміло, чому влітку 1406 р. Швитригайло вирушив у похід на Сіверщину саме на чолі польських військ. Очевидно, до того часу ніяких володінь там молодший Ольгердович не мав.

Тепер, нарешті, повернемося до Федора Любартовича. Ми схиляємося до варіанта, що протягом 1398 – 1406 він був (уже вдруге) князем-державцем Новгород-Сіверським. Але, починаючи з 1411 р., як резиденції Федора Любартовича постійно згадуються галицькі Жидачів⁹⁶ і Стрий⁹⁷ – попередні держання Швитригайла. Звідси ще К. Стадницький міркував так: «Оскільки обійняв (Швитригайло. – **С. К.**) пізніше землю Сіверську, висновок досить природній, що перейнявши її від Федора Любартовича, дав йому в заміну ту землю (Жидачівську. – **С. К.**)»⁹⁸. Ми поділяємо логічність

цієї думки з тим уточненням, що Федір Любартович, скоріш за все, відступив своє Новгород-Сіверське «держання» Швитригайлу приблизно тоді ж, коли останній у 1406 р. отримав сусідні Брянськ і Стародуб⁹⁹. Звичайно, це не могло статися без відома або й ініціативи Владислава-Ягайла, оскільки Жидачівський та Стрийський повіти були не повноцінними (суверенними) «уділами», а лише по-життєвими «держаннями» найближчих родичів короля Польського.

Перша після 1398 р. пряма звітка про Федора Любартовича відноситься до 1405 р. 9 серпня або 13 вересня вказаного року король Владислав-Ягайло, перебуваючи у польському Сандомирі, на прохання Кипріяна, митрополита Київського, Галицького і всієї Русі, а також «найясніших князів Семена Лугвена та пана Федюшка Любартовича, братів наших улюблених» (у безграмотному латинському перекладі руського оригіналу – «*illustrium principum Siemyon Lochwiena et domini Fieduska Lubartowicza, fratribus nostris dilectis*»), підтвердив православному храму св. Іоанна у Перемишльському владичтві (єпархії) – Афанасію владичі Перемишльському і його наступникам, – права на села у Перемишльському та Самбірському повітах; згадані особи першими і засвідчили королівський акт¹⁰⁰. Мабуть, у цей час Федюшко Любартович був ще князем Новгород-Сіверським, приїхавши до Польщі в якості королівського гостя. В цьому плані варто зазначити, що згаданий разом з ним Семен-Лугвен Ольгердович також був приїжджим із ВКЛ – князем Мстиславським.

Перебування Федора Любартовича на руських землях Польського королівства протягом 1-ї третини XV ст. – це тема окремої об'ємної роботи. Тут зазначимо лише, що протягом всього цього періоду князь, схоже, не втрачав надії на повернення батьківських володінь. Зокрема, відомий акт Владислава-Ягайла від 10 червня 1423 р., виданий королем у Дрогобичі «*ad relationem inslyti ducis* (за поданням славетного князя) *Feduskonis Wlodimiriensis et Strioviensis*»¹⁰¹. Як зазначив О. Халецький, «титул його, тут поданий, з'ясовує не тільки, що осередком його тамтешнього (галицько-руського. – **С. К.**) уділу був Стрий, але доводить також, що не зрікався своїх претензій до Володимира, яким міг дати вираження навіть на документі королівському»¹⁰².

І дійсно, наприкінці свого життя, у 1431 р., Федір-Федюшко Любартович знову опинився на рідній Волині, прийнявши участь у поході короля Владислава-Ягайла проти його брата Швитригайла – нового великого князя Литовського. Під час цього походу, 25/26 липня, було прийнято важливе рішення: «місто Володимир з його округою (*districtu*) Владислав король князю Федушці (*duci Fyeduschkoni*), а саме братаничу своєму рідному, але схизматику обряду Руського, надає і записує». Щоправда, радість старого князя мав затьмарювати той факт, що буквально за день-два до надання поляки, без супротиву короля, спалили місто Володимир з багатьма селами¹⁰³. Тому навряд чи волиняни радо зустріли свого «отчича», призначеного з табору жорстокого ворога. Можливо, всі ці переживання, враховуючи дуже похилий вік князя – близько 80 років (!), – і призвели до того, що вже через місяць, під час облоги Луцька, «новий старий» князь Володимирський пішов із життя. Длугош, між описом подій 26 та 28 серпня 1431 р., свідчить: «Помер тими днями князь Федюшко Русин (*dux Fyedusko Ruthenus*), рідний племінник (*nepos germanus*) Владислава короля, всі скарби, клейноди, коней, одежі, володіння діличні (*bonisque hereditariis*) та всілякі статки Владиславу королю заповівши, що все те Владислав король воіман своїм милостиво (щедро) розподілив»¹⁰⁴.

Що стосується подвійної вказівки Длугоша на те, що Федюшко був племінником Владислава-Ягайла, то вона, безсумнівно, є помилковою. По-перше, князь з такою унікальною формою імені, як Федюшко, у джерелах 1398, 1405 та 1426 рр. прямо зветься Любартовичем. По-друге, навіть у акті 1423 р. Федюшко титулується князем Володимирським, що міг дозволити собі лише син Любарта, який реально князував у Володимирі до 1393 р. – це логічно і пояснює надання 1431 р. Таким чином, тотожність Федюшка 1431 р. з Федором Любартовичем, у якій був переконаний Ю. Вольф¹⁰⁵ (навіть без урахування згадок 1423 та 1426 рр., тоді ще неопублікованих), можна вважати цілком доведеним фактом. Натомість, екстравагантну версію З. Л. Радзімінського, нібито Федюшко був старшим сином Федора Ольгердовича¹⁰⁶, однозначно слід визнати такою, що суперечить свідченням джерел, в першу чергу

акта 1423 р. (про який автор також не знав): згаданий там Федюшко, якби він був сином Федора Ольгердовича, не мав би жодних підстав титулуватися князем Володимирським і Стрийським. Зрештою, і в історіографії версія Радзівінського ніякої підтримки не отримала.

* * *

Деякі унікальні відомості про родину Федора-Федюшка Любартовича містить пом'яник, який за певними специфічними ознаками (рідкісні імена та прізвиська) належав Спасо-Преображенському монастирю біля Старого Самбора у Перемишльській землі (суч. с. Спас Старосамбірського р-ну Львівської обл.)¹⁰⁷. «А сей упис Князя Федущака Любортовича. [П]омяни Г(оспод)и д(у)ша раб своих, князя Феодра Любортовича княгиню его Настасія (далі ряд імен, що не підлягають ідентифікації. – С. К.). А се князь уписал своя митрополиты (далі ряд імен митрополитів XIV – початку XV ст. – С. К.). Помяни Г(оспод)и бл(а)говѣрнѣяго Князя Прокопія Левониды. Васілісы. Любарта именовем Димитрія и княгиню его Грофина. Іоана. Лазоря Семиона Семиона: Лва. Олги (...)»¹⁰⁸.

Отже, Федір Любартович був одружений, і дружину його звали Анастасією. Непевне, вона померла ще за життя чоловіка, так і не народивши йому спадкоємців. Це впливає з повідомлення Длугоша про передсмертний тестамент князя Федюшка, яким він записав всі свої володіння та майно королю Владиславу-Ягайлу. Щоправда, пізня традиція князів Сангушків проголошувала цей рід нащадками Любарта, хоча існувала й паралельна традиція про їхнє походження від Ольгерда. Однак ще Ю. Вольф довів, що Сангушко був сином Федора Ольгердовича¹⁰⁹, а жодних сумнівів у цьому не залишає акт князя Семена Романовича Кобринського (який зве князя Сангушка Федьковича своїм дядьком)¹¹⁰. Даний факт визнавав і З. Л. Радзівінський; однак бездітного князя Федюшка 1431 р., як ми бачили, він також «зробив» сином Федора Ольгердовича! Натомість, синами Федора Любартовича Радзівінський вважав князів Андрушка і Митька, які наприкінці 1430-х рр. згадуються у Кропці – одному з галицько-руських держав Любартовича¹¹¹. Насправді ж це твердження є бездоказовим (реально Андрушко й Митько, очевидно, походили з роду Острозьких). Немає жодних натяків на існування нащадків Федора Любартовича і в галицьких пом'яниках, як через непорозуміння вважали К. Стадніцький¹¹² та І. Мицько¹¹³.

З інших імен, записаних у Самбірському пом'янику, легко ідентифікуються молодші брати Федора Любартовича – Іван, Лазар та Семен, а також їхня мати Ольга, друга дружина Любарта. Князь Іван Любартович, разом з дружиною Марією, поминався також і в князівських синодиках Сіверської землі (див. вище). За деякими даними, він постригся у чернецтво в Холмському монастирі; принаймні, його ім'я внесене і до тамтешнього пом'яника. Про це свідчив у своїй книзі, вперше опублікованій 1646 р., Якоб Суша – настоятель Холмського монастиря, пізніше уніатський єпископ Холмський. За його даними, до Холмського пом'яника «sam ręką swą wpisał się W. Xiąże Lubart Theodorus z potomstwem y z przodkami swymi. A między nimi Kapłan ieden naszego nabożeństwa Theodatus, Zakonnik Reguły naszej Ionasz Lubartowicz, Zakonniczka zaś Imieniem Anna są wpisani»¹¹⁴. Гадаємо, в оригіналі Холмського пом'яника мав читатися заголовок на зразок «А се упис великого князя Феодора Любартовича» або «Родъ князя Феодора Любарта». Далі ж було внесено ім'я самого князя, з властивою лише для Любартовича формою Феодот, «Theodatus» (див. на початку статті), та його найближчих родичів. Принаймні, саме таку «конструкцію» ми зустрічаємо в Самбірському, а також Унівському пом'яниках. Звичайно, князь Феодот не міг бути священиком (Капłан), як говорить Суша. А тому і його вказівку про чернецтво (zakonnik) Івана Любартовича теж слід поставити під сумнів, тим більше, що в сіверських пом'яниках ченцем цей князь не названий. Анна, можливо, була сестрою Любартовичів – незнаною з інших джерел дочкою Дмитра-Любарта.

Що стосується Лазаря та Семена Любартовичів, то, крім двох свідчень 1384 та 1386 рр., де вони згадуються як співправителі старшого брата на Волині, про них нічого більше не відомо. Згадку ж під 1292 р. (!) князя Василя Любартовича, воєводи Перемишльського (!), безперечно, слід визнати пізньою і незграбною фальсифікацією¹¹⁵.

1. Саме так Любарт титулується в своїй оригінальній, німецькомовній грамоті від 18 листопада 1379 р.: «Wir groser Furste Demetyr, von den genaden gotis von Ladymir und von Luczk» (Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1872. – Т. III. – С. 59, nr XXX).

2. Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Петроград, 1922. – Т. XV. – Вып. 1. – Стб. 59 (Рогожський літописець під 6857 р., за березневим літочисленням); СПб., 1913. – Т. XVIII. – С. 96-97 (Симеонівський літопис, так само). Наступний літописний запис датований 7 вересня, а отже, посольства Любарта і Ольгерда до Москви мали місце весною чи скоріше влітку 1349 р. У Московському зведенні кінця XV ст., а також деяких інших, шлюб датовано за ультра-березневим стилем – 6858-м роком (ПСРЛ. – М.;Л., 1949. – Т. XXV. – С. 177).

3. *Собчук В.* Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родин Волині XV – першої половини XVII ст. – Кременець, 2014. – С. 30-31, прим. 7.

4. *Столярова Л. В.* Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI – XIV веков. – М., 2000. – С. 349, № 347. Ю. Борейша датує смерть Любарта періодом між 14.09.1382 (остання його згадка як живого) та 28.02.1384 р., розглядаючи варіанти датування запису Флорентійської псалтирі за березневим, вересневим чи навіть ультра-березневим стилями (*Борейша Ю.* Вольнские монеты Фёдора Любартовича в свете кладовых данных и реконструкции символики Галицко-Волынского государства. – Минск, 2015. – С. 27-28). При цьому дослідник виходить з тези, що «первого лѣт(а)» означає фіксований календарний рік, який закінчувався чи то 28.02 (за березневим стилем), чи то 31.08 (за вересневим). Але не менше вірогідно, що вказаний вираз мав некалендарне значення «на протязі першого року від моменту смерті», а це не виключає смерть Любарта і весною чи навіть на початку літа 1384 р. До речі, давньоруський березневий рік не мав фіксованого завершення 28.02, а тривав до початку першого весняного повнолуння (див. напр.: *Леонтьева Г. А. Шорин П. А. Кобрин В. Б.* Специальные исторические дисциплины: учебник для вузов. – М., 2015. – С. 294-295; в літописах знаходиться маса прикладів, коли до кінця березневого року віднесені події наступного березня).

5. *Барейша Ю.* Аб атрыбуцыі, сімволіцы і датаванні манет ВКЛ з ільвом і крыжам // Банкаўскі веснік. – 2007. – № 16 (381), чэрвень. – С. 59-61.

6. *Борейша Ю.* Вольнские монеты Фёдора Любартовича в свете кладовых данных и реконструкции символики Галицко-Волынского государства. – Минск, 2015. – С. 3-4.

7. Там само. – С. 6-11.

8. *Савицький В. Чоп'юк В.* Монети Любарта // Наукові записки з проблем волинського незнання. – Луцьк, 2009. – Вып. 1. – С. 128-131; *Савицький В. Чоп'юк В.* Монети Дмитрія-Любарта // Старий Луцьк. – Луцьк, 2009. – Вып. V. – С. 152-159; *Савицький В.* Денарії Любарта-Дмитрія (1340–1384) // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2009. – Вып. 12. – С. 182-187 (версію згодом підтримали І. Мицько, О. Однороженко, П. Троневиц); *Книш Я.* Монети Галицько-Волинської держави // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2013. – Вып. 23. – С. 101-113. Неможливість віднести згадані монети до періоду ранішого, ніж князіння Федора Любартовича, цілком переконливо довів Ю. Борейша (*Борейша Ю.* Вольнские монеты Фёдора Любартовича. – С. 12-15). Він же заперечив версію Е. Іванаускаса, який відносив волинські монети до карбування Вітовта в Луцьку протягом 1392 – 1394 рр. (там само, с. 3, 16-26). Щоправда, наведені тут аргументи є не дуже переконливими. Але практично невірогідно, щоб Вітовт вміщував на своїх монетах зображення лева, яке було присутнє на печатці не лише Любарта, а й Федора Любартовича 1386 та 1393 рр. (див. про це нижче).

9. *Борейша Ю.* Вольнские монеты Фёдора Любартовича. – С. 29, 32, 156.

10. Там само. – С. 104, 105, 106.

11. Там само. – С. 77-78, 90-94, 109-110 (цитата).

12. Там само. – С. 113-114, 153, 155.

13. Akta unji Polski z Litwą. 1385 – 1791. – Kraków, 1932. – S. 5, nr 5, s. 10-11, nr 13 (за оригіналом).

14. «Згідно інвентарю Яна Замойського, печатка з зображенням лева була привішена до присяжної грамоти Федора Любартовича від 22 травня 1386 р.: «Cum sigillo

leonis introincisi» (AGAD, AZ, Rkps 33. S. 419, за старою пагінацією с. 470, № 13» (*Полехов С. В.* Несохранившаяся печать князя Александра Патрикеевича Стародубского // Средневековая нумизматика Восточной Европы. – М., 2017. – Вып. 6. – С. 243, прим. *).

15. З лужських актових книг (XLV.610): *Юрвев П.* Острожская старина. – Варшава, 1941. – Ч. 1 // Острожский державний історико-культурний заповідник. Фонди. КП 15905. С. 15 (цитуємо за: *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин Острожський: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – К., 2012. – С. 123, прим. 40).

16. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887. – Т. I. – С. 5-6, пр V (за офіційним списком близько 1540 р., але з варіантами оригіналу).

17. Там само. – С. 8, пр VIII (за офіційним списком близько 1540 р.).

18. *ґаґіоравьскі А.* Itinerarium króla Władysława Jagiełły. 1386 – 1434. – Warszawa, 1972. – С. 29.

19. *Розов В.* Українські грамоти. – К., 1928. – Т. I. – С. 29-30, № 15 (за оригіналом).

20. *Длугош J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Кs. 10. – С. 223, 228, 247.

21. Там само. – С. 224.

22. *Розов В.* Українські грамоти. – С. 36-37, № 19 (за оригіналом). Натомість, М. Грушевський вважав 1388 р. неможливим: «Але в сім році Луцьк мусів належати уже Витовту, й про наданне Луцька Кшеславу в сім році не може бути мови. Могло се стати ся хіба скорше – десь в р. 1386 – 1387 припустім, або пізніше, по утечі Витовта, в р. 1390 – 2, коли, розуміть ся не припускати, що Длугош просто помилкою приплутав сюди того Кшеслава» (*Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1993 [К.-Львів, 1907]. – Т. IV. – С. 472). Але твердження Грушевського про те, нібито Вітовт володів Луцьком уже в 1387 р., засноване лише на повідомленні пізньої Хроніки Биховця (1520_x pp.), яке явно помилково вміщено серед подій 1386 р.: «А кн(я)зь великий Витолт, будучи на Луцку, змовит дочку свою княжну Зоффею за великого кн(я)зя Василя Дмитровича московского» (Міхальчук Г. Новы спіс агульнадзяржаўнага летапісання Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага і яго судносіны з «Хронікай Быхаўца» // Беларускі Гістарычны Зборнік – Białoruskie Zeszyty Historyczne. – Беласток, 2016. – Т. 45. – С. 229 (недавно відкритий кириличний Вавельський список 2_ї половини XVI ст.); ПСРЛ. – М., 1975. – Т. XXXII. – С. 145 (пізній список, транслітерований польською латиницею). Грушевський вважає, що вказана шлюбна угода була укладена під час втечі Василя Московського з Орди через Поділля, а до Москви Василь повернувся 19 січня 1388 р. (с. 471). Однак сам Вітовт у своєму «Меморіалі» свідчив, що якийсь претендент з-за кордону – явно Василь Московський, – сватався до його дочки вже після Люблінського з'їзду (*Лицкевіч А.* «Мемарьял Вітаўта» – першая хроніка Вялікага княства Літоўскага // Беларуская думка. – 2009. – № 2. – С. 95), який відбувся наприкінці травня 1389 р. (див. нижче).

За Длугошем, Кшеслав отримав Луцьк під час особистого перебування Владислава-Ягайла в Луцьку. Протягом же 1387 р. король у Луцьку взагалі не був (*ґаґіоравьскі А.* Itinerarium króla Władysława Jagiełły. – С. 30). Навряд чи він міг їздити туди в січні 1388 р. (беззаперечний факт), не маючи там якоїсь *важливої справи* – а такою і було призначення старостою Луцьким польського пана. Про інші версії щодо хронології луцьких урядів Кшеслава з Курозвонк та князя Федора Острозького див.: *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XII – XVIII wieku.* – Kórnik, 2007. – Т. III. – Zeszyt 5. – С. 93-94. Упорядник, М. Wolski, ставить на перше місце Кшеслава, на друге – Федора Острозького. Ми ж переконані, що послідовність має бути іншою: окрім історичної логіки (див. основний текст), не можна ігнорувати той факт, що хронологія Длугоша в даному випадку підтверджується документальним ітінерарієм Владислава-Ягайла.

Ю. Борейша, який також приймає призначення князя Острозького намісником Луцьким у 1386 р., вважає, що він був таким і під час видачі в Луцьку поручної грамоти за Олехна 10.10.1388 р. «Грамота видана в Луцьку, а ім'я Федора Даниловича розташовано на пріоритетному першому місці серед представників волинського нобілітету, що свідчить на користь перебування його в місті як головної у ньому особи» (*Борейша Ю.* Волинские монеты Фёдора Любартовича... – С. 20-21). Така думка є досить логічною; але вона актуальна скоріше для першої поручної грамоти за Олехна

Дмитровича, яка була видана в Луцьку 12 жовтня 1387 р. (Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – [Т. I] / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Cracoviae, 1876. – Т. II. – Р. 12 (копія з тек Нарушевича); у 1387 р. 12 жовтня дійсно припадало на суботу). Грамота ж від 10 жовтня 1388 р. (Розов В. Українські грамоти. – С. 42, № 22) є лише скороченим підтвердженням акта 1387 р., і тому зміна в ній порядку свідків, через усунення князя Острозького з намісництва Луцького на початку 1388 р., була б цілком недоречною. Щодо намісництва Кшеслава, то Ю. Борейша, заперечуючи хронологію Длугоша, припускає, що воно могло мати місце в період громадянської війни 1390 – 1392 рр., під час відсутності Федора Острозького, який брав активну участь у обороні Вільни восени 1390 р. (Борейша Ю. Волинские монеты Фёдора Любартовича... – С. 22).

23. Борейша Ю. Волинские монеты Фёдора Любартовича... – С. 34, 35. Крім того, автор припускає, що відібрання Луцька у Федора Любартовича та передача намісництва там Федору Острозькому «цілком могло бути не позбавлене певної внутрішньої легітимності або, принаймні, її видимості» (там само, с. 36-37). Але при цьому Ю. Борейша посиляється лише на теоретичні гіпотези про спорідненість Острозьких з Любартом Гедиміновичем, а також їх гадане походження з династії галицько-волинських Романовичів. Насправді ж обидві гіпотези жодних підстав у достовірних джерелах не знаходять і, більше того, їм суперечать (дані проблеми є темами окремих досліджень).

24. Akta unji Polski z Litwą. – S. 6-7, nr 7-9.

25. Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Cracoviae, 1882. – Т. VI. – Р. 13, nr XXXV (оригінал).

26. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – Т. II / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Cracoviae, 1891. – Т. XII. – Р. 12-13, nr 11 (оригінальний акт Ягайла Бенедикту від 14 жовтня 1387 р.).

27. Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420 / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Cracoviae, 1896. – Т. XV. – Р. 165; Radziminski Z. L. Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza X. Ratneńskiego. – Lwów, 1906. – Т. I. – С. 50 (помилково вважає Федюшка сином Федора Ольгердовича).

28. ПСРЛ. – М., 1980. – Т. XXXV. – С. 63 і т. д.

29. Scriptores rerum Prussicarum. – Leipzig, 1874. – Bd. 5. – S. 225; білоруський переклад зі старо-німецького діалекту: Ліцкевич А. У. «Сумарыум Ягайлы і Вітаўта» // Беларуская думка. – 2009. – № 11. – С. 99.

30. Scriptores rerum Prussicarum. – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – S. 713; білоруський переклад: Ліцкевич А. «Мемарыял Вітаўта» – першая хроніка Вялікага княства Літоўскага // Беларуская думка. – 2009. – № 2. – С. 95.

31. Gąsiorowski A. Itinerarium króla Władysława Jagiełły. – S. 32.

32. Codex epistolaris Vitoldi... – Р. 18, nr LIII (оригінал).

33. Відомі кілька привілеїв Вітовта для литовських євреїв, датовані 1388 – 1389 рр. в Луцьку, які, судячи з його титулу та деяких інших ознак, є безперечними фальсифікатами. В них він титулується князем Литовським, дідичем Городенським, Берестейським, Дрогичинським, Луцьким, Володимирським та інших земель (Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386 – 1430 / Zebrał i wydal J. Ochmański. – Warszawa–Poznań, 1986. – S. 168-171, nr 202, 24.06.1388 – привілей для троцьких євреїв – при тому, що Вітовт Троками тоді не володів; s. 171-174, nr 203, 1.07.1388; s. 180-181, nr 205, 18.06.1389) або навіть великим князем Литовським! (s. 174-180, nr 204, 1.07.1388). Князем Володимирським у оригінальних актах 1387 та 1393 рр. титулувався Федір Любартович.

Відомий акт Вітовта, князя Берестейського, Городенського та інших земель Литовських і Руських від 24 липня 1388 р., яким він надає віленському костюлу і біскупу, між іншим, село «Vechutnycza in districtu Dubnensi» (Vitoldiana. – S. 15-16, nr 9). Але мова тут іде не про Дубенську волость у Луцькій землі, а про Дубно недалеко від Волковийська. Пор. інший акт Вітовта від 20 квітня 1411 р., де він замінює вказане «Vechethnycza in district Volkowiska» на інші села (там само, s. 30-31, nr 23).

34. Codex epistolaris Vitoldi... – P. 20, nr LXIII (список 1393 р.), LXIV (оригінал). Російський переклад першого акта див.: *Гагуа Р. Б.* Тевтонский орден и междуособная война Витовта против Скиргайло (1390–1392) // *Crusader*. – 2016. – Vol. (3). – Is. 1. – С. 17.
35. *Scriptores rerum Prussicarum*. – Leipzig, 1866. – Bd. 3. – S. 163 (хроніка помезанського офіціала, т. зв. Посільге). Хронологію та подробиці цих подій подає Длугош, хоча про Луцьк він і не згадує, натомість, повідомляючи про здобуття Бельська (*Dlugosz J. Roczniki...* – Warszawa, 2009. – Ks. 10. – S. 235-236). Скоріш за все, на Луцьк був висланий окремих загін королівського війська. Як би там не було, повідомлення прусського хроніста-сучасника не дозволяє прийняти думку Ю. Борейши, нібито навіть на початку 1390 р. Вітовт Луцьком фактично не володів, титулюючись князем Луцьким лише формально (*Борейша Ю.* Волынские монеты Фёдора Любартовича... – С. 22-23). Та й сам Вітовт у «Меморіалі» 1390 р. двічі визнавав, що Ягайло таки «дав» йому «землю» Любарта, погрожуючи її відібрати.
36. *Zródła do dziejów polskich*. – Wilno, 1843 – Т. I / Wyd. M. Grabowski i A. Przewdziecki. – S. 147-148.
37. *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*. – Т. I. – S. 12-13, nr XIII (за оригіналом).
38. Акта unji Polski z Litwą. – S. 26-27, nr 29 (за оригіналом); російський переклад: *Гагуа Р. Б.* Тевтонский орден и междуособная война Витовта против Скиргайло (1390–1392) // *Crusader*. – 2016. – Vol. (3). – Is. 1. – С. 29-30. День св. Домініка, коли було видано акт, до 1568 року відзначався 5 серпня, а не 4-го (як у 1568 – 1969 рр.) чи 8-го (як зараз) (див.: *Гагуа Р. Б. Жилевич О. Ф.* Островские акты княгини Анны // *Актуальные проблемы источниковедения: Материалы IV Международной научно-практической конференции к 420-летию дарования городу Витебску магдебургского права*. – Витебск, 2017. – С. 146). Того ж дня дружина Вітовта Анна, «*Dei gratia ducissa Lithuaniae, domina Trocensis, Lucensis etc.*», також видала дві грамоти, в яких поручалася за вірність свого чоловіка королю Владиславу, королеві Ядвізі і короні Польській (Акта unji Polski z Litwą. – S. 27-29, nr 30, 31; російський переклад: *Гагуа Р. Б. Жилевич О. Ф.* Островские акты княгини Анны. – С. 147).
39. *Dlugosz J. Roczniki...* – Warszawa, 2009. – Ks. 10. – S. 257.
40. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. – [Т. I]. – P. 16-17, nr XX (список з тек Нарушевича).
41. Там само. – P. 17-18, nr XX (список з тек Нарушевича). Стожок тут вказаний лише в заголовку, а в самому тексті акта він пропущений. Але в реєстрі акту з інвентаря Коронного архіву М. Кромера 1551 р. дійсно фігурують Кременець і Стожок – як процитовано в тексті (Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского. – М., 1843. – Т. I. – С. 457).
42. *Vitoldiana*. – Warszawa-Poznań, 1986. – S. 16-17, nr 10.
43. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. – Т. II. – Dodatek. – P. 472, nr 1 (за копією).
44. ПСРЛ. – Т. 35. – С. 65 і т. д.; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IV. – С. 141, 170, 173, 473-474.
45. *Келембет С.* Дмитро-Корибут Ольгердович – перший литовський князь південної Сіверщини // *Сіверянський літопис*. – 2016. – № 5. – С. 15-21. Користуючись нагодою, наведемо тут деякі дані про Дмитра-Корибута, не враховані у вказаній статті. До числа датованих згадок про Корибута слід додати (на с. 14) ще одну, віднісши її до 1384 р.: великий князь Ягайло з двома братами, князем Скиригайлом та князем Корибутом, уклали угоду з Дмитром Івановичем (Донським), великим князем Володимиро-Московським, та його двоюрідним братом князем Володимиром Андрійовичем. Два списки цього акта (з обох сторін) згадані в описі архіву московського Посольського приказу 1626 р., з датою «лета 6902 году» (Опись архива Посольского приказа 1626 года. – М., 1977. – Ч. 1. – С. 35; *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV – XVI вв.* – М.-Л., 1950. – С. 460). У вказаній даті міститься безперечна помилка: в період від вокняжіння Ягайла (1377 р.) до смерті Дмитра (1389 р.) мова може йти лише про 6892 р.; отже, переписувач пропустив реальне число сотень 800, прийнявши за нього число десятків 90, яке помилково прочитав як 900 – через близьку графічну подібність літерних цифр 90 (Ч) і 900 (Ц). У Москві

(принаймні, московському літописанні) до 1420-х рр. домінував березневий стиль літочислення, за яким 6892 р. відповідав березню 1384 – лютому 1385 р. Але, як відомо, вже наприкінці 1384 р. Ягайло прийняв рішення про династичний союз з Польщею; а тому його угода з Москвою в перші місяці 1385 р. є нереальною.

Про те, що Корибут був князем половини Новгородка-Литовського (див. с. 17 згаданої статті), опосередковано свідчить ще факт приналежності йому Заберезиння – приблизно в 10 км південніше Лощеська. Зокрема, в одному акті 1460/70-х рр. збереглося свідчення: «За великого княз(я) Витовта, как держал княз(ь) Корибутъ Заберезынье и потомъ княз Федоръ (Корибутович. – **С. К.**)» (*Полехов С.* Наследники Витовта. – М., 2015. – С. 88, прим. 73: AGAD. Archiwum Radziwiłłowskie. Dz. X. Sygn. 383. S. 10). Корибуту належав також Мядель, приблизно у 70 км північно-східніше Лощеська (*Lietuvos Metrika.* – Vilnius, 1997. – Кнуга Nr. 11 (1518 – 1523). – Р. 135-136).

Згідно з «Бернською хронікою» К. Юстінгера, на Констанцькому соборі 1414 – 1418 рр. був присутній «Herzog Caribut, us Wissen-Russen (Білої Русі)»; в іншому джерелі згадується «Caributi, ducis Russia Alba», «Dux Karibud, Russiae Albae (Русі Білої)» (*Борейша Ю.* Вольнские монеты Фёдора Любартовича... – С. 58-60). Безперечно, мова тут іде про Жигимонта Корибутовича, який в європейських джерелах часто виступає лише під іменем батька. Ю. Борейша, йдучи за історіографічною традицією, вважає Жигимонта князем Новгородка-Сіверського – оскільки Новгородок-Литовський у 1401 р. визнавався володінням Жигимонта Кейстутовича, а у 1428 р. був записаний Вітовтом своїй дружині Юліані (там само, с. 61, 147-148). Однак у акті 1401 р. мова йде лише про *половину* Новгородка, а акт 1428 р. в даному випадку взагалі не має значення – оскільки всі володіння Жигимонта Корибутовича були конфісковані ще у 1424 р. (*Тєговський Я.* Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. – Poznań-Wrocław, 1999. – S. 111). Ототожнюючи «Білу Русь» з Сіверщиною, Ю. Борейша тут же пише про «прибуття митрополита на Собор «із Білої Русі, з Смоленська» (...) Іншими словами, під «Білою Руссю» в Хроніці Констанцького Собору Ульріха Ріхенталя початково мався на увазі не Смоленськ, а територія південніше нього. Можливо, не лише південніше, а й західніше. Після розорення Києва темником Ідигу (Єдигеєм) резиденція Цамблака (митрополита. – **С. К.**) з весни 1416 р. знаходилася в першій столиці ВКЛ Новгородки, центрі Литовської митрополії (...) Тим не менш, географічне розширення локалізації «Білої Русі» в західному напрямку має добрий додатковий аргумент у вигляді використання гнєзненським архидіяконом Яном з Чарнкова у його «Chronicon Polonorum» визначення «*Albae Russiae*» стосовно до Полоцька у 1382 р.» (*Борейша Ю.* Вольнские монеты Фёдора Любартовича... – С. 61). Але ж наведені тут дані якраз і свідчать, що поняття «Білої Русі» на межі XIV – XV ст. (як і зараз) включало *Новгородок-Литовський* – резиденцію Цамблака, який прибув на собор «із Білої Русі», – і Полоцьк. Інакше кажучи, найменування Жигимонта Корибутовича «герцогом Білої Русі» є свідченням приналежності йому батьківської половини Новгородка-Литовського (а не Сіверського).

Час смерті самого Дмитра-Корибута, а також склад його родини (див. с. 16 і 24-25 нашої статті) відносно недавно уточнив Я. Тєговський. Дослідник зазначив, що «вперше на дворі королівському його син Жигимонт був згаданий у серпні 1405 р. (...) Князь Корибут з цілою певністю не жив уже в моменті, коли його дочка Олена виходила заміж у січні 1407 р. Оскільки в протилежному разі мусив би бути присутнім при її зашлюбинах, а в жодному з документів не згадано про його присутність. Правомірним є отже здогад, що вже у серпні 1405 р. Жигимонт Корибутович і його рідна сестра Олена були повними сиротами». Жигимонт, який рано прийняв католицизм, очевидно, під впливом свого дядька Владислава-Ягайла, був старшим сином Корибута, народженим від його першого шлюбу (*Тєговський Я.* Olgierdowicze, Drussy i Holszańscy, czyli jeszcze w sprawie pochodzenia Zofii Holszańskiej i o rodzinie Korybuta Olgierdowicza // *Colloquia Russica.* – Kaunas, Kraków, 2013. – Series II, vol. 2. – S. 219-220). «Варто звернути увагу на значну різницю між першою згадкою у джерелах Жигимонта Корибутовича (1405) та виступом його братів (1422) – різниця та складає сімнадцять років (...) Видається отже дуже правдоподібним, а навіть певним, що Жигимонт був сином княжни рязанської, а його молодші брати походили

з пізнішого зв'язку Корибута Ольгердовича. Якщо ще у 1393 р. Анастасія рязанська жила, то значить, що лише в якийсь час пізніше Корибут овдовів і під кінець років 90-х XIV ст. взяв чергову дружину, з котрою мав двох молодших синів Федора і Івана, а правдоподібно також дочку Марію, видану заміж за князя Федора Воротинського» (там само, s. 221). Перший шлюб Корибута з дочкою Олега Рязанського, скоріш за все, був укладений в межах 1377 – 1380 рр. (там само, s. 222-223). А оскільки у 1404 р. Корибут брав участь у поході проти Юрія Смоленського, одруженого на дочці Олега Рязанського, Я. Тенговський робить цілком логічний висновок: «Означає то, що тоді вже зв'язки родинні через Анастасію рязанську були для того Ольгердовича неактуальні» (там само, s. 225).

46. Akta unji Polski z Litwą. – S. 31, nr 34 (за оригіналом).

47. Розов В. Українські грамоти. – С. 50-51, № 27 (за оригіналом). До речі, саме в грамотах 1393 р. вперше фігурує термін «Сіверська земля» у його прямій формі. Дещо раніше (1382 і 1388 рр.) джерела згадують прикметникову форму «Сіверський».

48. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IV. – С. 135, прим. 2, с. 169.

49. Розов В. Українські грамоти. – С. 50.

50. AGAD, AZ. Rkps. 33. S. 425, за старою пагінацією с. 493, № 36 (Полехов С. В. Несохранившаяся печать князя Александра Патрикеевича Стародубского // Средневековая нумизматика Восточной Европы. – М., 2017. – Вып. 6. – С. 243, прим. **). За додаткову інформацію, порівняно з цією публікацією, приносимо щирю подяку С. Полехову.

51. Інформація С. Полехова.

52. Див. напр.: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. IV. – С. 169.

53. Kuraskiewicz W. Gramoty halicko-wołyńskie XIV – XV wieku. Studium językowe. – Kraków, 1934. – S. 132-133, nr A (за пергаментним «оригіналом», при якому зберігся шнурок для печатки). Видавець акта зазначив: «Є то або пізніший список, або фальсифікат. Проф. В. Семкович, оглянувши той документ, дійшов думки, що є то фальсифікат з кінця XV чи навіть XVI століття, опертий може на аутентичному документі Вітолда, але сильно інтерпольований (...)». Дата акта – «в лѣта 6915 мая 20», тобто 1407 р., – протирічить уряду першого зі свідків: «воевода Виленський (sic!) панъ Дедикгольдъ». Є. Охмянський, який перевидав документ за списком Литовської метрики, кн. 22, зазначив, що Гедигольд став воєводою Віленським лише після 1424 р. «Збережена дата денна і місце видачі вказують, що надання те належить віднести до року 1426, 1427 чи 1428, оскільки в тих роках займання уряду воєводи віленського Гедигольдом побут Вітольда у Вільні 20 V є можливий» (Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386 – 1430 / Zebrał i wydal J. Ochmański. – Warszawa–Poznań, 1986. – S. 199-200, nr 218). Дійсно, в актах Вітовта 1395, 1401, 13.01.1407, 1409 рр. і далі з урядом воєводи (старости) Віленського згадується Альберт-Монивид (там само, s. 18-19, nr 13, s. 27-28, nr 21, s. 69-70, nr 69, s. 70-72, nr 70). Якщо текст документа дійсно відповідав оригіналу, то 6915 (1407) р. цілком може бути помилкою замість 6935 (1427)-го.

54. Vitoldiana. – S. 45-46, nr 37 (за списком XVI ст.); Codex epistolaris Vitoldi... – P. 795, nr MCCCXXII (переста).

55. Wolff J. Ród Gedimina. – Kraków, 1886. – S. 74-75.

56. Про нього див.: Келембет С. Пом'яники (синодики) князів Чернігівської землі як історичне джерело // Сіверянський літопис. – 2016. – № 6. – С. 26-29.

57. Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври / Упорядкування та вступна стаття О. Кузьмука // Лаврський альманах. – К., 2007. – Спецвипуск 7. – С. 19.

58. Синодик Любецкого Антониевского монастыря. – Чернигов, 1902. – Л. 21.

59. Kuczyński S. M. Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. – Warszawa, 1936. – S. 189-190.

60. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С. 99.

61. Див.: Келембет С. Роман Михайлович II – останній самостійний володар Чернігова // Сіверянський літопис. – 2016. – № 2. – С. 12.

62. Полехов С. Наследники Витовта. – М., 2015. – С. 132.

63. Codex diplomaticus Prussicus. – Königsberg, 1861. – Bd. 6. – S. 61-62, № LVII (за сучасним списком); Codex epistolaris Vitoldi... – P. 50, nr CLXX (польська регеста; але тут вказано, що в німецькому виданні «Fedirskone» надруковано помилково, оскільки «в registrancie виразно стоїть: Feduskone»).
64. *Danilowicz I.* Skarbiec diplomatów... – Wilno, 1860. – T. I. – S. 313-315, nr 694, 695.
65. *Długossii J.* Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Varsaviae, 1985. – Liber X. – P. 221; *Długosz J.* Roczniki... – Warszawa, 2009. – Ks. 10. – S. 288-289. Ця звістка записана під 1397 р., безпосередньо перед описом першого походу Вітовта проти татар. Вона служить додатковим аргументом на користь правоти тих дослідників, які переносили цей похід (згідно з хронікою т. зв. Посільге) на 1398 р. Швитригайло брав участь і в битві на Ворсклі 12 серпня 1399 р. (там само, s. 297).
66. Автором хроніки був офіціал єпископа Помезанського Йоганн, якого раніше прийнято було називати «Йоганном фон Посільге»; зараз таке отожднення ставиться під сумнів.
67. *Scriptores rerum Prussicarum.* – Leipzig, 1866. – Bd. 3. – S. 244. Приносимо подяку за переклад фрагмента, а також інформацію у попередній примітці, О. В. Мартинюку (Мінськ) та С. В. Полехову (Москва).
68. *Lewicki A.* Powstanie Świdrygiełły. – Kraków, 1892. – S. 304, przym. 10 до s. 52-53, також s. 305, przym. 26.
69. Там само. – S. 305, przym. 26.
70. *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IV. – С. 476.
71. Материали для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV – XVI вв. / Собранные В. А. Уляницким. – М., 1887. – С. 39, № 33 (грамота Владислава-Ягайла воєводі Стефану 1433 р.); *Czołowski A.* Sprawy wołoskie w Polsce do r. 1412 // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1891. – R. V. – S. 582.
72. Материали для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV – XVI вв. – С. 11-12, № 13 (за оригігалом). У 1395 р. питання «о Цецинь и о Хмелевъ» (основні міста Шепінської землі) господар Молдавський мав вирішити на особистому з'їзді з королем Польським (Акты, относящиеся к истории Западной России. – Т. I. – С. 27, № 11).
73. *Розов В.* Українські грамоти. – К., 1928. – Т. I. – С. 36-37, № 19 (за оригігалом).
74. Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1846. – Т. I. – С. 26-27, № 11 (за оригігалом).
75. *Розов В.* Українські грамоти. – С. 76-77, № 42 (за оригігалом).
76. Восени 1398 р. старостою Галицьким і Снятинським був Бенько, який видав документ у Коломиї (*Розов В.* Українські грамоти. – С. 56-58, № 31, за оригігалом).
77. *Розов В.* Українські грамоти. – С. 98-102, № 54, 55 (за оригігалом); Codex diplomaticus Poloniae / Studio et opera L. Ryszczewski et A. Muczowski. – Varsaviae, 1847. – Т. I. – P. 300-301, nr CLXX (за списком XVI ст.). При цьому старостою Галицьким у тому ж 1424 р. був Михайло Бучацький (*Розов В.* Українські грамоти. – С. 106, № 57).
78. Див. напр.: *Kurtyka J.* Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu. – Kraków, 2000. – S. 31-32 (на підставі актових джерел).
79. *Келембет С.* Дмитро-Корибут Ольгердович – перший литовський князь південної Сіверщини // Сіверянський літопис. – 2016. – № 5. – С. 15-17.
80. *Scriptores rerum Prussicarum.* – Bd. 3. – S. 269 (хроніка т. зв. Посільге, відносить примирення Швитригайла і Ягайла до грудня 1403 р.); Codex epistolaris Vitoldi... – P. 94, nr CCLXXIX (лист великого магістра від 20 січня 1404 р., польський переклад).
81. *Długossii J.* Annales... – Liber X. – P. 254; *Długosz J.* Roczniki... – Ks. 10. – S. 333-334.
82. Зберігся офіційний запис від 9 травня 1403 р. про отримання Єлизаветою двох тисяч коп від старости Подільського Рафаеля – мабуть, частини суми в 5 тисяч коп, згаданої у Длугоша (Starodawne prawa polskiego romniki. – Kraków, 1870. – Т. II. – S. 149, nr 1002). «Очевидно, сей викуп збаламутив Длугоша й змусив його пересунути надання на р. 1403» (*Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IV. – С. 178, 476).
83. Про це свідчать численні актові документи, див. напр.: *Kurtyka J.* Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku. – S. 33.

84. А. Левіцький, хоча й приймав повідомлення Длугоша під 1403 р. «в повному обсязі» (включаючи надання Швитригайлу доходів з Поділля), писав: «Повідомляє отже тут Длугош так виразно як тільки можна, що (саме) Швитригайло по закликанню з Пруссії у р. 1403 отримав: не розуміємо тому, для чого досі всі ті даровизни ідентифікували з тією, котру Швитригайло в р. 1398 дістав, перед тим ще (як) до Пруссії втік. Але про ту говорить сучасний хроніст німецький при р. 1401 так, що вона очевидно перед тим мала місце, а крім того обіймала та перша даровизна (далі цитата з т. зв. Посільге, наведена вище. – **С. К.**), що *не є те саме що у Длугоша* (курсив наш. – **С. К.**)» (*Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły*. – Kraków, 1892. – S. 305, przym. 26).

85. Напр.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. IV. – С. 178-179

86. *Codex epistolaris Vitoldi...* – P. 136-137, nr CCCLII (13 жовтня, донесення орденського маршалка великому магістру про хід литовсько-московської війни); *Беспалов Р. А.* Литовско-московские отношения 1392–1408 годов в связи со смоленской, черниговской и рязанской политикой Витовта и Василия I // *Средневековая Русь*. – М., 2016. – Вып. 12. – С. 154-157.

87. *Długossii J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. – Varsaviae, 1997. – Liber X-XI. 1406 – 1412. – P. 20; *Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. – Warszawa, 2009. – Ks. 10-11. – S. 25.

88. Ю. Вольф, приймаючи версію Длугоша про одночасне надання Швитригайлу Поділля, Жидачева і т. д., писав, що той «Жидачів непевне відступив Федорові» – судячи з контексту, ще у тому ж 1400 р. (*Wolff J. Ród Gedimina*. – Kraków, 1886. – S. 75). Цю ж версію згодом прийняв Ян Тенговський (*Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*. – Poznań-Wrocław, 1999. – S. 241), але вагомим підстав під собою вона не має.

89. До ВКЛ Швитригайло повернувся (з Москви через Орду) вже у 1409 р., але невдовзі був заарештований і протягом 1409 – 1418 рр. постійно перебував у різних в'язницях (*Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły*. – S. 59-60; щоправда, автор пише, нібито «не був він весь той час у стислому ув'язненні, виконував навіть акти монарші і виставляв документи костьолам»; але посилається при цьому лише на зазначений акт 1415 р. та пізніші згадки про нього). С. Полехов вважає, що вказаний документ «варто визнати підробленим за кількома причинами. По-перше, надзвичайно дивним виглядає його формуляр: документ датований лише роком, а Свидригайло не титулюється князем і не названий християнським іменем. Але якщо ці перекручення ще можна було б пояснити копіюванням грамоти, то при наявній даті рішуче неможливо узгодити зміст документа з тим фактом, що у 1411 – 1427 рр. зудечовським князем був Федір Любартович» (*Полехов С.* Наследники Витовта. – М., 2015. – С. 139, прим. 287). Друге протиріччя можливо усунути, лише визнавши 1415 р. у списку грамоти помилковим. Ще К. Стадницький корегував його на 1405 чи 1445 р. (*Stadnicki K. Dodatki i poprawki do dzieł Bracia Władysława Jagiełło i Olgierd i Kiejstut*. – Lwów, 1873. – S. 17). 1445 р. нереальний хоча б тому, що першим із свідків жидачівського акта Швитригайла названий «Danilo heres in Zadarzewsko» – Данило Задеревецький, який був старостою Швитригайла у Галичі в перших роках XV ст., а взагалі згадується протягом 1371 – 1424 рр. (див. у основному тексті зараз нижче).

90. *akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*. – Lwów, 1870. – Т. II. – S. 65, nr XXXIX (список зі Львівських городських книг); Lwów, 1884. – Т. X. – S. 3, nr 46 (регеста).

91. *Михайловський В.* Історія одного розмежування біля Крилоса в 1412 році // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2010. – Вип. 45. – С. 532-533 (AGAD, MK, sygn. 77, k. 190-191). Текст документу доступний он-лайн: http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/MK/0077/PL_1_4_1-077_0382.html.

92. *Михайловський В.* Історія одного розмежування біля Крилоса в 1412 році. – С. 525-526.

93. *Полехов С.* Наследники Витовта. – М., 2015. – С. 137.

94. *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XII – XVIII wieku*. – Wrocław etc., 1987. – Т. III. – Zeszyt 1. – S. 66.

95. Дуже привабливо було б віднести перебування Швитригайла в Галичі до 1398 –

1400 рр. – після повернення з Угорщини і до отримання Поділля. Але цьому, здається, суперечить згадка старости Галицького Бенька не лише у вересні чи листопаді 1398 і 11 березня 1400 р. (*Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej...* – Т. III. – Zeszyt 1. – S. 66), але й 1 жовтня 1399 р. (*Розов В.* Українські грамоти. – С. 59, № 32, за оригіналом).

96. *Розов В.* Українські грамоти. – С. 77-80, № 43, с. 82-84, № 45, с. 94-96, № 52, с. 109-111, № 60, с. 115-116, № 64 (все оригінали) і т. д.

97. *Halecki O.* Z Jana Zamojskiego inwentarza archiwum koronnego // *Archiwum Komisji Historycznej.* – Kraków, 1919. – Т. XII. – Cz. I. – S. 156 (переста акту 1423 р.).

98. *Stadnicki K.* Synowie Gedymina. – Lwów, 1853. – Т. II. – S. 170.

99. Новгородок-Сіверський точно входив до складу другого сіверського уділу Швитригайла, отриманого ним у 1420 р. (*Długossii J.* Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Varsaviae, 2000. – Liber XI. – P. 87; *Długosz J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks. 11. – S. 90 (під 1418 р.)).

100. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1878. – Т. VII. – S. 50-51, nr XXVI. Акт опублікований з оригіналу підтвердження короля Жигимонта Августа від 27 серпня 1549 р., що містить більш раннє підтвердження Жигимонта I від 10 березня 1535 р. Але й тому грамота Владислава-Ягайла була подана не в оригіналі, а лише в копії. Видавці зазначили, що її «артукасу» є зовсім нехарактерною для латино-мовних актів Владислава-Ягайла, а латина містить «незлічені неграматичні звороти й мовні помилки. Такою латиною урядники канцелярії короля Владислава не писали». Звідси робиться висновок: «Отже артукасу документу того є артукасу тогочасних руських а не латинських документів, первісно був він по руськи написаний, а якийсь не дуже латини свідомий писар з канцелярії владики перемишльського перетлумачив його на мову латинську». Достовірність же самої грамоти, і навіть вказана в ній нереальна дата – 1407 р., коли митрополита Кипріяна вже не було серед живих, – у видавців особливих сумнівів не викликала (s. 51-55). Відоме ще одне підтвердження вказаного акта Жигимонтом I, від 12 листопада 1521 р., з якого випливає, що його латинський переклад було зроблено при підтвердженні королем Казиміром 24 жовтня 1464 р. («in stilum latinum translatae»), і вже тоді акт було датовано 1407 р. (*Matricularum Regni Poloniae summaria* / Ed. T. Wierzbowski. – Varsaviae, 1910. – Pars IV. – Vol. 1. – P. 225, nr 3943). Напевне, перекладач просто не зміг правильно перекласти проставлений в руському оригіналі рік «від сотворіння світу», позначений кириличними літерами-цифрами.

Митрополит Кипріан, ініціатор видачі та свідок грамоти, вирушив з Москви до ВКЛ 20 липня 1404 р. Наступного 1405 р. «Витовтъ поиде къ королю Ягайлу, а Ягайло поиде к Витовту, и снисодѣся въ градѣ Милолюбѣ, бѣ же ту с ними и Киприянъ митрополит, и пребываша вкупѣ недѣлю и разидошася разнѡ». 1 січня 1406 р. Кипріан повернувся до Москви, а 16 серпня помер (ПСРЛ. – Т. XXV. – С. 233-234). Протягом 1405 р. Владислав-Ягайло був у Сандомірі 9 серпня та 11 вересня (*Gąsiorowski A.* Itinerarium króla Władysława Jagiełły. 1386 – 1434. – Warszawa, 1972. – S. 47). Грамоту перемишльській церкві видано «у Сандомірі після першої неділі Успіння [пресв. Діви] Марії (*Sandomiriae post primam dominicam Assumptiones Mariae*)». Перша неділя після вказаного свята (15 серпня), яке в 1405 р. відзначалося в суботу, відповідно, припадала на 16 серпня. Однак, згідно з дворовими рахунками Владислава-Ягайла, ще 14 серпня 1405 р. він перебрався до Віслиці, де перебував до 1 вересня. З інших варіантів, виходячи з ітінерарію короля, теоретично можливий лише один – він перебував у Сандомірі до 18 серпня 1394 р. (*Gąsiorowski A.* Itinerarium... – S. 38). Однак того року Кипріан до своїх південних єпархій не їздив, та й Владислав-Ягайло не міг тоді визнавати його «metropolitan Kiouiensis et *Haliciensis* tocusque Russiae». У 1398 р. Іван, єпископ Луцький, повідомляв, що «дал ми г[о]с[у]д[а]р[ь] мои, великыи король, митрополью Галицкую. Хочеть ми помочи на поставленьє митрополитомъ» (*Розов В.* Українські грамоти. – С. 55-56, № 30). Вказаний факт відбувся значно раніше: у жовтні 1393 р. патріарх писав Кипріану, що єпископ Луцький «вторгнувся до іншої церкви – до галицької митрополії. Оскільки він не лише володів нею близько двох років, але (...) сказав: «Галич даний мені королем, який є місцевий господар та володар». У січні 1397 р. патріарх писав до короля, щоб єпископ Луцький Іван залишив Галич, але тоді ж прямо нагадував Кипріану, що Галицька митрополія до його компетенції не

належить (Русская историческая библиотека. – СПб., 1880. – Приложения. – Стб. 262-264, № 39, стб. 300, № 44, стб. 308, № 45).

Отже, грамота Владислава-Ягайла Перемишльській єпархії, безперечно, відноситься таки до 1405 р. Владика Перемишльський Афанасій, якому вона видана, згадується 19 жовтня 1404 р. (Розов В. Українські грамоти. – С. 69, № 38). Зрештою, перелік свідків акту, за умови однієї необхідної корекції (Крістин з Острова став каштеляном Краківським лише в 1409 р., а до того був воєводою Сандомирським), цілком відповідає і ситуації 1407 р. (Akta grodzkie i ziemskie... – S. 53-54). Що ж до денної дати в латинському перекладі, то помилка в ній могла виникнути з двох причин: 1) у кириличному оригіналі могла бути вказана неділя *перед*, а не після Успіння Богородиці (тобто 9 серпня); 2) перекладач сплутав Успіння з Різдом Богородиці (8 вересня), яке в 1405 р. припадало на вівторок, а неділя після нього – на 13 вересня. Обидві дати цілком узгоджуються з ітинерарієм Владислава-Ягайла.

101. Halecki O. Z Jana Zamojskiego inwentarza archiwum koronnego // Archiwum Komisji Historycznej. – Kraków, 1919. – Т. XII. – Cz. I. – S. 156 (регеста 2-ї половини XVI ст.).

102. Halecki O. Z Jana Zamojskiego inwentarza archiwum koronnego. – Cz. I. – S. 156.

103. Długossii J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – Varsaviae, 2001. – Liber XI-XII. 1431 – 1444. – P. 27; Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks. 11-12. – S. 34.

104. Długossii J. Annales... – Liber XI-XII. – P. 36; Długosz J. Roczniki... – Warszawa, 2009. – Ks. 11-12. – S. 44 (тут латинське «peros», яке має значення «онук» або «племінник», явно помилково перекладено як «онук»).

105. Wolff J. Ród Gedimina. – Kraków, 1886. – S. 76.

106. Radziminski Z. L. Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza X. Ratneńskiego. – Lwów, 1906. – Т. I. – S. 38-40, 50-52. Що ж до Федора Любартовича, то Радзімінський вважав, що він «в Кропці останні роки свого життя провів і там правдоподібно закінчив життя наприкінці 1436 або на початку 1437 року» – коли згадується Андрушко з Кропця, нібито син і спадкоємець Любартовича (Radziminski Z. L. Monografia XX. Sanguszków... – Т. I. – S. 28, 38). Раніше К. Стадницький також вважав Федюшка 1431 р. племінником Владислава-Ягайла, сином когось із його братів, але кого саме – так і не визначився, згадавши лише про фантастичну версію Нарбута, що Федюшко був сином Івана Володимировича Бельського, онуком Володимира Ольгердовича! Щодо Федора Любартовича, Стадницький припускав, що він міг дожити аж до 1463 р.! – скорегованому від такого ж «смішного» 1263 р., проставленого в одній з «жидачівських грамот» на місці вискобленої в оригіналі справжньої дати (Stadnicki K. Synowie Gedymina. – Lwów, 1853. – Т. II. – S. 170, 180, przym. 262).

107. Мицько І. Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів // Старий Луцьк. – Луцьк, 2009. – Вип. V. – С. 34-35. Цей пом'яник було виявлено А. Петрушевичем у складі обкладинок до двох книжок, а у 2005 р. реставровано.

108. Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. – Львів, 2000. – С. 3-4.

109. Wolff J. Ród Gedimina. – Kraków, 1886. – S. 119-120.

110. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. III. – S. 10-11.

111. Radziminski Z. L. Monografia XX. Sanguszków... – Т. I. – S. 28-38.

112. Засновуючись на записах Уневського пом'яника, він приписував Федору Любартовичу численних нащадків, нібито здрібнелих та цілком забутих історією (Stadnicki K. Synowie Gedymina. – Lwów, 1853. – Т. II. – S. 171-172). Однак ще Ю. Вольф вказав, що в пом'янику мова мала йти не про нащадків, а про предків та родичів князя (Wolff J. Ród Gedimina. – Kraków, 1886. – S. 76).

113. Мицько І. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича. – С. 3-4 (коментуючи цитований запис у пом'янику Самборського монастиря, автор пише, нібито це був «Упис неназваного по імені сина князя»), 5, прим. 17.

114. Susza I. Phoenix redivivus... – Zamość, M. DC. XL VI. – S. 27 (помилково 72).

115. Мова йде про вкладний запис на Євангелії початку XVI ст.: «В лѣт(о) 6800-го Рож(ества) Х(ристо)ва 1292 Сия книга сигліс Новый завѣт снисканѣемъ и трудомъ б(о)голюбивого Васілія князя Любартовича воеводы перемыского, придана быст до монастыря Лавровского от Лавра князя прапрадѣда его заложенного, іже обшар поля межи Подлѣсками Ляшками Ятвигами и Хлиплями лежачій к сему монастыреви при-яте во богомолство в роды вѣчныи да не отдалено будет под анафемою» (Національна б-ка у Варшаві. – ВН. – Акс. 2652. – Арк. 21 зв.22). Польські дослідники пов'язували цей запис з князем Василем Михайловичем Сангушком († близько 1558), оскільки Сангушки традиційно вважалися нащадками Любарта. Однак вказаний діяч не мав жодного відношення до земель Польської корони. Натомість, І. Мицько вважав: «Попри недоречне датування (...) та недолугу мовну редакцію все інше відповідає реаліям кінця XIV ст.» (Мицько І. Про початки Святооунфрїївського монастиря у Лаврові // Мицько І. Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. – Львів, 2000. – С. 27 28, 30). Насправді це не так.

Випадкової помилки в даті запису бути не може, оскільки 6800 р. «від сотворіння світу» дійсно відповідав 1292 року від Р. Х. Намісник Перемишльський ще у 1375 – 1376 рр. звався старостою, «Capitaneo» (Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. – Lwów, 1870. – Т. II. – С. 8, nr V; Lwów, 1878. – Т. VII. – С. 19, nr XI, przym. 1; Lwów, 1880. – Т. VIII. – С. 14, nr IX). Щоправда, в акті 1390 р. фігурує «пань Фебрунь воевода» (Розов В. Українські грамоти. – С. 176, № 23а), але тільки в якості винятку; взагалі-то офіційного уряду воеводи Перемишльського ніколи не існувало (див.: Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII – XVIII wieku. – Wrocław etc., 1987. – Т. III. – Zeszyt 1. – С. 196-248, особливо 236). В кожному випадку, ми не можемо собі уявити, щоб адміністратором короля Польського в Перемишлі був князь Гедимінович, та ще й син Любарта – суверенного правителя всієї Волині, а колись і Галичини, причому абсолютно невідомий з інших джерел! Тому ми й не сумніваємося, що наведений запис – це безграмотна підробка керівництва Лавровського монастиря, що мала метою «задокументувати» права на вказані у ньому землі.

В статтє собраны, проанализированы и систематизированы известные сведения источников о жизни и семье князя Фѣдора Любартовича – представителя династии Гедиминовичей, полной биографии которого на сегодняшний день не существует (1384 – 1408, 1431 гг.). Особенное внимание уделено недостаточно исследованному периоду, когда Фѣдор был «державцей» Северной земли.

Ключевые слова: Фѣдор Любартович, Вольнь, Северская земля, Владислав-Ягайло, Витовт, Швидригайло, Новгород-Северский.

Stanislaw Kelembet

**Theodor-Theodot (Fedyushko) Lyubartovich,
Prince of Lutsk and Volodimir, the ruler of Siver**

The article collected, analyzed and systematized all known sources of information about the life of Prince Theodor Lyubartovich, a member of the Gediminovich dynasty, whose full biography does not exist today (1384 – 1408, 1431). Particular attention is paid to the insufficiently studied period when Theodor was «the ruler» of Siver land.

Key words: Theodor Lyubartovich, Volhynia, Siver land, Vladislav-Yagailo, Vitovt, Shvidrigailo, Novgorod-Siverskyj.